

China's First Step in Latin America: The Establishment of Diplomatic Relations with Cuba and the Beginning of the Conflict in the 1960s**

Sitthiphon Kruarattikan*

Abstract

This research article aims to study the factors leading to the establishment of Sino-Cuban diplomatic relations in 1960 and the deterioration of bilateral ties within a few years, by using information from China's official publications and memoirs of Chinese diplomats. The research finds that, although Mao Zedong was ambivalent about whether Fidel Castro's revolution in 1959 would lead Cuba toward a socialist road, he was content with Castro's anti-U.S. stance and agreed to have official ties with the revolutionary government of Cuba in order that China would have its first diplomatic base in the Western Hemisphere, especially in Latin America which was regarded by the U.S. government as its own backyard. However, with the intensification of the Sino-Soviet conflict and the radicalization of Chinese politics, Castro by the mid-1960s decided to tilt toward the Soviet Union, which in turn resulted in China's cutting off party-to-party ties with Cuba in 1966.

Keywords: *China, Cuba, Sino-Soviet conflict, Mao Zedong, Fidel Castro*

*Associate Professor and Director of Institute of East Asian Studies, Thammasat University (Rangsit Campus), Pathumthani Province 12121. Email: ajarnko@tu.ac.th.

** This article is part of my research project on "Beijing vs. Havana: Sino-Cuban Relations from 1964 to 1995", funded by the College of Interdisciplinary Studies Research Fund in 2017 and the Republic of China's Ministry of Foreign Affairs Taiwan Fellowship in 2017.

Received December 13, 2017; Revised February 28, 2018; Accepted May 11, 2018

ก้าวแรกของจีนในลาตินอเมริกา: การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบา และจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งในทศวรรษ 1960**

สิทธิพล เครือรัฐติกาล*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาปัจจัยที่ทำให้จีนสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบาเมื่อ ค.ศ. 1960 และปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายเสื่อมลงอย่างรวดเร็วภายในเวลาไม่กี่ปี โดยอาศัยข้อมูลจากสิ่งพิมพ์ของทางการจีนและบันทึกความทรงจำของนักการทูตจีนที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า แม้เหมาเจ๋อตงจะไม่แน่ใจเกี่ยวกับการปฏิวัติของ ฟิเดล คาสโตร เมื่อ ค.ศ. 1959 ที่จะนำคิวบาไปสู่เส้นทางของลัทธิสังคมนิยมหรือไม่ แต่อย่างน้อยจุดยืนของคาสโตรที่ต่อต้านอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาทำให้เหมาเจ๋อตงมีความสัมพันธ์กับรัฐบาลปฏิวัติของคิวบาเพื่อให้จีนมีฐานที่มั่นทางการทูตแห่งแรกในซีกโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลาตินอเมริกาซึ่งเปรียบเสมือนสนามหลังบ้านของสหรัฐฯ อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต ประกอบกับการเมืองภายในของจีนที่รุนแรงขึ้นทำให้เมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960 คาสโตรเลือกเข้าข้างสหภาพโซเวียต จีนจึงยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบาเมื่อ ค.ศ. 1966

คำสำคัญ: จีน, คิวบา, ความขัดแย้งจีน-โซเวียต, เหมาเจ๋อตง, ฟิเดล คาสโตร

*รองศาสตราจารย์ และผู้อำนวยการสถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ศูนย์รังสิต) เลขที่ 99 หมู่ 18 ถนนพหลโยธิน ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12121 อีเมล ajanko@tu.ac.th

**บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ปักกิ่งปะทะฮาวานา: ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาช่วง ค.ศ. 1964-1995” โดยได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนวิจัยวิทยาลัยสหวิทยาการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 และทุน Taiwan Fellowship ของกระทรวงการต่างประเทศแห่งสาธารณรัฐจีน (ไต้หวัน) ประจำปี ค.ศ. 2017

ได้รับบทความ 13 ธันวาคม 2560; แก้ไขปรับปรุง 28 กุมภาพันธ์ 2561; อนุมัติให้จัดพิมพ์ 11 พฤษภาคม 2561

บทนำ

“ข้าพเจ้าอยากพบเหมาเจ๋อตง
แต่มันเป็นไปไม่ได้เพราะปัญหาและความแตกต่างทั้งหลายที่มาพร้อมกับความขัดแย้งระหว่างจีนกับ
สหภาพโซเวียต”

(Castro and Ramonet 2008, 594)

“ผู้นำของจีนตัดสินใจในเชิงศีลธรรมบนฐานความเข้าใจที่พวกเขามีต่อลัทธิมากซ์ ลัทธิเลนิน และลัทธิเหมา
ความหมายของลัทธิสังคมนิยมเปลี่ยนแปลงและขยายไปตามกาลเวลา
และเนื่องจากประเทศสังคมนิยมจำนวนมากไม่ได้แสดงบทบาทแบบที่จีนคาดหวัง
จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้โลกทัศน์แบบสังคมนิยมของจีนนั้นเต็มไปด้วยความเป็นปฏิปักษ์อย่างแรงกล้า”

(Shih 1993, 37)

นับตั้งแต่การก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนเมื่อ ค.ศ. 1921 ลาตินอเมริกาเป็นภูมิภาคที่พรรคติดต่อด้วยล่าช้ามาก ความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์จีนกับบรรดาพรรคคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคดังกล่าวเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1956 และนับจากการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนเมื่อ ค.ศ. 1949 อันเป็นเวลาเดียวกันกับการเกิดสงครามเย็นระหว่างค่ายโลกเสรีกับค่ายสังคมนิยม จีนก็ไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศในภูมิภาคลาตินอเมริกาซึ่งเป็น “สนามหลังบ้าน” ของสหรัฐอเมริกาเลย จนกระทั่ง ฟิเดล คาสโตร (Fidel Castro) ทำการปฏิวัติโค่นล้มรัฐบาลบาติस्ता (Batista) ซึ่งเป็นรัฐบาลของสาธารณรัฐคิวบาที่ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐฯ ได้สำเร็จใน ค.ศ. 1959 คิวบาภายใต้ระบอบใหม่ที่ต่อต้านการครอบงำของสหรัฐฯ จึงกลายเป็นประเทศแรกในภูมิภาคดังกล่าวที่สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนเมื่อวันที่ 28 กันยายน ค.ศ. 1960 แต่แล้วความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายก็ดำเนินไปอย่างเป็นมิตรเฉพาะในช่วงปีแรก ๆ เท่านั้น ดูได้จากหลัง

การเยือนจีนของเซ เกวารา (Che Guevara) นักปฏิวัติและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมของคิวบา เมื่อ ค.ศ. 1965 แล้วก็ไม่มีการเดินทางเยือนกันและกันในระดับรัฐมนตรีขึ้นไปอีกเลย โดยใน ค.ศ. 1966 เหมาเจ๋อตง (Mao Zedong) ประธานพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคกับคิวบาจนกระทั่ง ค.ศ. 1983 จึงเริ่มมีการติดต่อกันในระดับรัฐมนตรีอีกครั้ง ตามด้วยการฟื้นฟูความสัมพันธ์ในระดับพรรคเมื่อ ค.ศ. 1988 และที่สำคัญที่สุดก็คือ เจียงเจ๋อหมิน (Jiang Zemin) ในฐานะประธานาธิบดีเดินทางเยือนกรุงฮาวานาเมื่อ ค.ศ. 1993 และฟิเดล คาสโตรในฐานะประธานาธิบดีเดินทางเยือนกรุงปักกิ่งเมื่อ ค.ศ. 1995 ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการสิ้นสุดความบาดหมางระหว่างสองประเทศอย่างเป็นทางการ

บทความนี้มุ่งศึกษาปัจจัยที่ทำให้จีนสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบา และปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยข้อมูลจากสิ่งพิมพ์ของทางการจีนและบันทึกความทรงจำของนักการทูตจีนที่เกี่ยวข้อง โดยจะชี้ให้เห็นว่า

แม้เหมาเจ๋อตงจะไม่แน่ใจว่าการปฏิวัติของคาสโตรจะนำคิวบาไปสู่เส้นทางของลัทธิสังคมนิยมหรือไม่ แต่การที่คาสโตรแสดงจุดยืนต่อต้านอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาและเร่งรื้อของคิวบาที่จะมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนใน ค.ศ. 1960 ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เหมาเจ๋อตงสถาปนาความสัมพันธ์เพื่อให้จีนมีฐานที่มั่นทางการทูตในลาตินอเมริกา ทว่า ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต ประกอบกับการเมืองภายในของจีนที่รุนแรงขึ้นทำให้เมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960 คาสโตรเลือกเข้าข้างสหภาพโซเวียต จีนจึงตัดความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบาลงในที่สุด

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบา ก่อนการปฏิวัติของฟิเดล คาสโตร

ชาวจีนไปเป็นแรงงานในภูมิภาคลาตินอเมริกามาแล้ว อย่างน้อยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อสเปนซึ่งเข้ามาตั้งอาณานิคมในภูมิภาคดังกล่าวได้ใช้เมืองอาคาปัลโก (Acapulco) ของเม็กซิโกเป็นเมืองท่าหลักในการค้ากับจีนผ่านเมืองมะนิลาของฟิลิปปินส์ตั้งแต่ ค.ศ. 1565 และในบันทึกของอเล็กซานเดอร์ วอน ฮัมโบลท์ (Alexander von Humboldt) นักภูมิศาสตร์ชาวปรัสเซียซึ่งเดินทางสำรวจภูมิภาคลาตินอเมริกาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้ระบุว่า มีแรงงานชาวจีนในเกาะคิวบา (Lai 1999, 248) แต่แรงงานดังกล่าวยังมีจำนวนน้อยมากจนกระทั่งในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อการผลิตน้ำตาลเฟื่องฟูจนคิวบากลายเป็นผู้ผลิตน้ำตาลรายใหญ่ที่สุดของโลก และแรงงานทาสผิวดำที่มีอยู่ก็ไม่เพียงพอ สเปนจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องนำเข้าแรงงานจากจีนอย่างจริงจัง

การมาถึงขนานใหญ่ของชาวจีนเริ่มต้นใน ค.ศ. 1847 เมื่อแรงงานจากเมืองเซี่ยเหมินในมณฑลฝูเจี้ยนจำนวน 571 คนเดินทางมายังคิวบา นับจากนั้นจนถึง ค.ศ. 1874 ก็มีแรงงานจีนเดินทางมายังคิวบาจำนวนรวมประมาณ 126,000 คน ความสำคัญของแรงงานจีนต่อเศรษฐกิจของคิวบานั้นดูได้จากในทศวรรษ 1870 ที่การผลิตน้ำตาลต้องอาศัยแรงงานจีนถึงร้อยละ 40 ของแรงงานทั้งหมดและชาวจีนคิดเป็นร้อยละ 3 ของจำนวนประชากรคิวบาทั้งหมดในขณะนั้น (Lai 1999, 249) ขณะเดียวกันก็มีชาวจีนบางส่วนที่ผันตนเองจากการเป็นแรงงานมาประกอบอาชีพส่วนตัวจนเริ่มมีชุมชนจีนชานเมืองฮาวานาในทศวรรษ 1860 พวกเขาเหล่านี้ประกอบกิจการร้านอาหาร ร้านขายของชำ ร้านขายผักและผลไม้ ร้านขายสินค้าหัตถกรรม ร้านขายยาจีน รวมทั้งยังตั้งสมาคมและเริ่มมีหนังสือพิมพ์จีนเมื่อ ค.ศ. 1867 อย่างไรก็ตาม อิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวจีนในคิวบามีอยู่น้อยเมื่อเทียบกับดินแดนใกล้เคียงอย่างจาเมกาและตรินิแดด เพราะพวกเขาเป็นเพียงผู้ประกอบการรายย่อยที่ไม่สามารถผูกขาดภาคส่วนใด ๆ ในระบบเศรษฐกิจของคิวบาได้ (Lai 1999, 250-251)

นอกจากความสำคัญในทางเศรษฐกิจ ชาวจีนในคิวบายังมีบทบาทในการต่อสู้เพื่อเอกราชของคิวบาอีกด้วย ดังที่มั่นกวิชาการตั้งข้อสังเกตว่า โดยปกติแล้วชาวจีนโพ้นทะเลในยุคอาณานิคมมักจะมีสถานะทางเศรษฐกิจดีกว่าคนพื้นเมืองและมักจะมีความสัมพันธ์ที่เอื้อประโยชน์ต่อเจ้าอาณานิคม แต่ในกรณีของคิวบา ชาวจีนโพ้นทะเลกลับกลายเป็นพลังในการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม (Benton 2007, 37) ดังแสดงออกชัดเจนในการลุกฮือขึ้นต่อต้านอำนาจการปกครองของสเปนทั้งสองครั้ง คือ ช่วง ค.ศ. 1868

- 1878 และช่วง ค.ศ. 1895 - 1898 จนควิบาได้เอกราชอย่างเป็นทางการเมื่อ ค.ศ. 1902 และใน ค.ศ. 1931 ทางกรควิบาได้อนุญาตให้สร้างป้ายจารึกวีรกรรมของชาวจีนโพ้นทะเลในการต่อสู้เพื่อเอกราช โดยจารึกข้อความของกอนซาโล เดอ เกซาดา (Gonzalo de Quesada) นักเคลื่อนไหวเรียกร้องเอกราชของควิบาที่ทำงานคู่กับโฮเซ มาร์ตี (José Martí) ซึ่งระบุว่า “ไม่มีชาวจีนในควิบาเลยสักคนที่หนีทหาร ไม่มีชาวจีนในควิบาเลยสักคนที่ทรยศ” (Triana and Herrera 2009, 185-194)

ในระดับรัฐความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับควิบาเริ่มต้นในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อการเพิ่มจำนวนขึ้นของชาวจีนในควิบาทำให้รัฐบาลจีนสนใจความเป็นไปของพวกเขา โดยใน ค.ศ. 1877 รัฐบาลราชวงศ์ชิงของจีนได้ทำสนธิสัญญากับสเปนซึ่งระบุให้ยกเลิกการใช้แรงงานจีนในระบบบังคับทำสัญญาโดยให้มีแต่แรงงานอิสระเท่านั้น และยังคงปฏิบัติต่อชาวจีนในฐานะชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง (most-favored nation) ต่อมาใน ค.ศ. 1879 จีนได้เปิดสถานกงสุลในควิบา โดยมีหลิวเหลียงหยวน (Liu Liangyuan) เป็นกงสุลคนแรก และเมื่อควิบาได้เอกราชใน ค.ศ. 1902 รัฐบาลราชวงศ์ชิงของจีนก็ให้การรับรองสาธารณรัฐควิบาและสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตในปีเดียวกัน ต่อมาเมื่อเกิดการปฏิวัติโค่นล้มราชวงศ์ชิงและสถาปนาสาธารณรัฐจีนขึ้นในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1912 ควิบาก็ให้การรับรองสาธารณรัฐจีนในปีถัดมา และใน ค.ศ. 1949 เมื่อพรรคกั๋วหมินต้งซึ่งปกครองสาธารณรัฐจีนพ่ายแพ้แก่พรรคคอมมิวนิสต์จีนในสงครามกลางเมืองจนต้องย้ายรัฐบาลไปตั้งที่เกาะไต้หวัน รัฐบาลควิบาก็ยังคงรับรองรัฐบาลของสาธารณรัฐจีนอยู่ต่อไป โดยตลอดทศวรรษ 1950 ควิบาเป็นแหล่งลี้ภัยของเจ้าหน้าที่ของ

รัฐบาลกั๋วหมินต้งและบรรดานักบวชนิกายคาทอลิกจากจีนแผ่นดินใหญ่ราว 3,000 คน (López 2013, 221-222)

แม้ว่ารัฐบาลของพรรคกั๋วหมินต้งจะยังคงได้รับการรับรองจากรัฐบาลควิบา และยังมีอิทธิพลอยู่มากในหมู่คนเชื้อสายจีนในควิบา แต่พรรคก็ไม่สามารถผูกขาดความเคลื่อนไหวของคนกลุ่มนี้ได้ทั้งหมด ดังจะเห็นจากการเกิดความเคลื่อนไหวของคนเชื้อสายจีนในควิบาที่นิยมลัทธิมากซ์มาตั้งแต่ทศวรรษ 1920 แล้ว ดังเช่นกรณีของโฮเซ วอง (José Wong) ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างควิบากับจีนในเวลาต่อมาและในทศวรรษ 1940 ก็เกิดการรวมกลุ่มเป็นสมาคมของคนเชื้อสายจีนในควิบาที่สนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์จีนที่ใช้ชื่อว่า “พันธมิตรแห่งชาติเพื่อปกป้องประชาธิปไตยของจีน (Alianza Nacional de Apoyo a la Democracia China)” และเป็นสมาคมที่เรียกร้องให้รัฐบาลควิบารับรองรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีนหลัง ค.ศ. 1949 แต่รัฐบาลควิบาในขณะนั้นมีนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ตามสหรัฐอเมริกาและได้บีบบังคับให้สมาคมดังกล่าวหยุดดำเนินการใน ค.ศ. 1951 อย่างไรก็ตามความเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนเชื้อสายจีนยังคงมีอยู่ โดยในช่วง ค.ศ. 1956-1958 ที่ขบวนการ 26 กรกฎาคม (The 26th of July Movement) ของฟิเดล คาสโตรกำลังทำสงครามโค่นล้มรัฐบาลบาติสตายู่นั้น คนเชื้อสายจีนก็ได้เข้าร่วมด้วย โดยเป็นทั้งกองกำลังอยู่ในชนบทและอีกส่วนหนึ่งดำเนินงานใต้ดินอยู่ในเขตเมือง (Benton 2007, 46) อีกทั้งบางคนถึงกับได้รับความไว้วางใจให้เป็นนายทหารระดับบังคับบัญชา เช่น อาร์มานโด ชอย (Armando Choy) กุสตาโว ชุย (Gustavo Chui) มัวเสส ซิโอ วอง (Moisés Sio Wong) เป็นต้น ซึ่งพวกเขาเหล่านี้ก็ยังคง

ทำงานในตำแหน่งสำคัญของกองทัพคิวบาต่อไปหลังจากฟิเดล คาสโตรทำการปฏิวัติสำเร็จเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1959

การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับคิวบาใน ค.ศ. 1960

การปฏิวัติในคิวบาเมื่อ ค.ศ. 1959 เกิดขึ้นภายใต้บริบทของสงครามเย็นที่จีนกับสหรัฐอเมริกาเป็นศัตรูกัน และการที่จีนในทศวรรษ 1950 ไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศในลาตินอเมริกาเลยนั้นทำให้จีนสนใจรัฐบาลใหม่ของคิวบาซึ่งมีจุดยืนต่อต้านสหรัฐฯ เป็นอย่างมาก เหมาะเจาะตบถอกกับลาซาร์ คาร์เดนาส (Lázaro Cárdenas) อดีตประธานาธิบดีเม็กซิโกซึ่งเยือนจีนเมื่อวันที่ 21 มกราคม ค.ศ. 1959 ว่า “ข้าพเจ้าคิดว่ากรณีของคิวบาถือเป็นเหตุการณ์ใหญ่ในปัจจุบัน ชาวเอเชียควรช่วยพวกเขาต่อต้านสหรัฐอเมริกา” (Xu 2003, 291) ต่อมาในวันที่ 25 ของเดือนนั้น ทางการจีนได้จัดการรณรงค์มวลชนเพื่อแสดงพลังสนับสนุนการต่อสู้ของประชาชนคิวบาและต่อต้านสหรัฐฯ ขึ้นที่กรุงปักกิ่ง โดยบรรดาองค์กรต่าง ๆ ที่อยู่ในการควบคุมของทางการจีนไม่ว่าจะเป็นคณะกรรมการประชาชนจีนเพื่อสันติภาพของโลก (The Chinese People's Committee for World Peace) ปวงสหพันธ์แรงงานแห่งประเทศไทย (The All-China Federation of Trade Unions) ปวงสหพันธ์สตรีแห่งประเทศไทย (The All-China Women's Federation) และปวงสหพันธ์เยาวชนจีน (The All-China Youth Federation) ต่างพากันส่งสารแสดงความยินดีไปยังรัฐบาลใหม่ของคิวบา (Xu 2003, 291)

อย่างไรก็ตาม จีนยังคงไม่แน่ใจว่าคิวบาภายใต้ระบอบใหม่จะเดินไปทิศทางใด เพราะพรรคฝ่ายซ้ายในคิวบาที่จีนติดต่อนมาตลอดและเคยเชิญผู้แทนมาร่วมการประชุมสมัชชาใหญ่พรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่ 8 ณ กรุงปักกิ่ง เมื่อ ค.ศ. 1956 ก็คือ พรรคสังคมนิยมประชาชนคิวบา (The Popular Socialist Party) ซึ่งเพิ่งมาร่วมมือกับฟิเดล คาสโตรภายหลังการปฏิวัติเสรีจัสติน และจีนก็แสดงตนเป็นพี่เลี้ยงของพรรคดังกล่าว โดยในเดือนเมษายน ค.ศ. 1960 บลาส โรกา (Blas Roca) เลขาธิการพรรคได้รับคำแนะนำจากเติ้งเสี่ยวผิง (Deng Xiaoping) ระหว่างนั่งรถไฟกลับจากการพบปะเจรจาที่เมืองเทียนจินว่า พรรคควรเน้นยุทธศาสตร์ 3 ด้าน ได้แก่ การแสวงหาแนวร่วมอย่างกว้างขวาง การมีกองกำลังทหารบ้าน (militia) ขนาดใหญ่ และการเชิดชูเอกราชของประชาชาติ (Wu 1991, 236) ต่างจากฟิเดล คาสโตรที่ในช่วง ค.ศ. 1959–1960 มิได้ประกาศชัดว่าจะนำคิวบาเดินไปบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยม จนกระทั่งเมื่อสหรัฐอเมริกาตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1961 และเขาตีบทบาบน้ำแข็งในเดือนมีนาคมของปีนั้นว่า สหรัฐฯ ได้จัดตั้งกองกำลังเพื่อเตรียมโค่นล้มรัฐบาลคิวบา ฟิเดล คาสโตรซึ่งต้องการหลักประกันความมั่นคงจากประเทศมหาอำนาจค่ายสังคมนิยมจึงประกาศในเดือนนั้นว่า การปฏิวัติคิวบาเป็นการปฏิวัติสังคมนิยมโดยเน้นย้ำเรื่องดังกล่าวอีกครั้งในสุนทรพจน์วันแรงงานของปีนั้นรวมทั้งประกาศตนเป็นนักลัทธิมากซ์-เลนินในเดือนธันวาคมของปีเดียวกัน (Domínguez 1989, 34) และใน ค.ศ. 1965 พรรคสังคมนิยมประชาชนคิวบาและกลุ่มของฟิเดล คาสโตรได้รวมตัวกันกลายเป็นพรรคคอมมิวนิสต์คิวบา (The Communist Party of Cuba)

ความไม่ชัดเจนในช่วงต้นว่ารัฐบาลคิวบาในระบอบใหม่จะเดินบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยมหรือไม่ทำให้สิ่งพิมพ์ของทางการจีนในต้นทศวรรษ 1960 กล่าวถึงการปฏิวัติคิวบาในแง่ของความรักชาติและการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมเป็นหลัก โดยไม่กล่าวถึงลัทธิสังคมนิยมเลยและแม้กระทั่งเมื่อฟีเดล คาสโตรประกาศชัดเจนในวันแรงงาน ค.ศ. 1961 แล้วว่าคิวบาจะเดินบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยมทางการจีนก็ยังไม่ได้ยอมรับเรื่องดังกล่าวในทันที ด้จากการสนทนาระหว่างเหมาเจ๋อตงกับยาสุอิ คาโอรุ (Yusui Kaoru) ประธานสมาคมต่อต้านระเบิดนิวเคลียร์และระเบิดไฮโดรเจนของญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1962 ที่เหมาได้กล่าวว่า

คุณถามข้าพเจ้าถึงลักษณะของการปฏิวัติในคิวบา ข้าพเจ้ามองว่าการปฏิวัติในคิวบาเป็นการปฏิวัติแบบประชาธิปไตยชาตินิยม เป็นการปฏิวัติแบบชาตินิยมที่ต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกันและต่อสู้กับระบอบบาติस्ता พวกนายทุนที่เป็นนายหน้า และพวกศักดินา นับจากนี้คิวบาจะเดินไปทางใดนั้นคงต้องเฝ้าดูต่อไป (Mao 1998, 373)

นอกจากนี้ คิวบาภายใต้ระบอบใหม่มิได้ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับไต้หวันในทันที เดิมเมื่อมีการเสนอร่างมติเกี่ยวกับการให้จีนมีที่นั่งแทนไต้หวันเข้าสู่ที่ประชุมสมัชชาใหญ่แห่งองค์การสหประชาชาติ คิวบาในระบอบบาติสตาที่จะลงมติคัดค้านเป็นประจำแต่ใน ค.ศ. 1959 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ผู้แทนของคิวบาในระบอบใหม่เข้าประชุม คิวบาก็มิได้สนับสนุนร่างมติดังกล่าว แต่กลับงดออกเสียง (Wang 1990, 158) และด้วยปัจจัยที่กล่าวมานี้ทำให้ทางการจีนมิได้กระตือรือร้นที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับคิวบาในทันที หากแต่เริ่มต้นทำความรู้จักกับคิวบาใน

ระบอบใหม่โดยอาศัยช่องทางกึ่งทางการไปก่อน นั่นคือ สำนักข่าวซินหัว (The Xinhua News Agency) ซึ่งหนึ่งในหน้าที่ของสำนักข่าวดังกล่าวก็คือ การรวบรวมข้อมูลในต่างประเทศและส่งรายงานกลับไปยังผู้นำระดับสูงของจีน โดยในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1959 จีนได้ขอตั้งสาขาของสำนักข่าวดังกล่าว ณ กรุงฮาวานา ซึ่งฝ่ายคิวบาก็ตอบตกลงอย่างรวดเร็ว นักข่าวของซินหัวจึงเริ่มปฏิบัติงานที่นั่นในเดือนถัดมา (Cheng 2007, 81) และในเดือนกรกฎาคมของปีนั้น ราอูล คาสโตร (Raul Castro) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมของคิวบาได้เสนอให้จีนส่งเจ้าหน้าที่ที่มีความสำคัญมารับตำแหน่งหัวหน้าสาขาของสำนักข่าวดังกล่าว โดยขอให้ทำหน้าที่เสมือนสถานทูต (Xu 2003, 292) ในที่สุดก็มีการตั้งสำนักงานสาขาอย่างเป็นทางการ ณ กรุงฮาวานาในเดือนธันวาคมของปีนั้น นับเป็นครั้งแรกที่สำนักข่าวซินหัวมีสาขาอยู่ในซีกโลกตะวันตก (หมายถึงทวีปอเมริกาทั้งหมด) และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1960 จีนส่งเจิงเทา (Zeng Tao) รองเลขาธิการพรรคประจำนครเซี่ยงไฮ้ซึ่งมีความใกล้ชิดกับจอมพลเฉินอี้ (Chen Yi) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้นให้ไปรับตำแหน่งหัวหน้าสาขา

แม้จะยังไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการ แต่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างจีนกับคิวบาก็เริ่มขึ้นแล้วใน ค.ศ. 1959 เพราะถึงแม้ว่าสหรัฐอเมริกาจะยังไม่ใช้มาตรการกีดกันทางเศรษฐกิจต่อคิวบาตราบจนถึงปลาย ค.ศ. 1960 แต่ฟีเดล คาสโตรก็ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องหาตลาดส่งออกน้ำตาลซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักของคิวบาเอาไว้ล่วงหน้า ดังที่เขากล่าวไว้ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1959 แล้วว่า “คิวบาจะต้องพยายามขายน้ำตาลให้ใครก็ได้ที่ต้องการซื้อ ไม่ว่าจะเป็โซเวียตหรือจีน” (Domínguez 1989, 21) ในเดือนธันวาคมของปีนั้น จีนตกลง

รับซื้อน้ำตาลจากคิวบาเป็นจำนวน 50,000 ตัน และในเดือนกรกฎาคมของปีถัดมาหลูซวีจาง (Lu Xuzhang) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการค้าต่างประเทศของจีนได้เดินทางเยือนคิวบา โดยลงนามในข้อตกลงการค้า 5 ปี ข้อตกลงเกี่ยวกับการชำระเงิน และข้อตกลงอื่นๆ ซึ่งคิดเป็นมูลค่ารวม 13 ล้านปอนด์สเตอร์ลิง และจีนตกลงซื้อน้ำตาลจากคิวบาอีกปีละ 500,000 ตันเป็นเวลา 5 ปี แลกกับการที่คิวบาซื้อข้าวและของใช้ในชีวิตประจำวันจากจีน (Xu 2003, 292; Cheng 1972, 123)

ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานว่าจีนกับคิวบามีการเจรจาอะไรกันหรือไม่ก่อนสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการบันทึกของอู๋ซิ่วเฉวียน (Wu Xiuquan) รัฐมนตรีช่วยว่าการทบวงวิทยาศาสตร์แห่งพรรคคอมมิวนิสต์จีนซึ่งเดินทางไปร่วมการประชุมสมัชชาพรรคสังคมนิยมประชาชนคิวบา ครั้งที่ 8 และได้พบกับฟีเดล คาสโตร เมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1960 ก็ได้พูดถึงการเจรจากันเพื่อเตรียมสถาปนาความสัมพันธ์แต่อย่างใด (Wu 1991, 327-328) ขณะที่บันทึกความทรงจำของเจ้าหน้าที่จีนที่ปฏิบัติงาน ณ กรุงฮาวานาในปีเดียวกันอย่างเจิงเทาและหวงจื้อเหลียง (Huang Zhiliang) ต่างระบุตรงกันว่า การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตเกิดขึ้นอย่างกะทันหันและเป็นการริเริ่มของฝ่ายคิวบาโดยไม่แจ้งให้จีนทราบล่วงหน้า (Zeng 1997, 32; Huang 2007, 24-28) กล่าวคือเจ้าหน้าที่ของจีนที่ทำงานในกรุงฮาวานาได้รับคำเชิญให้ไปร่วมงานปราศรัยของฟีเดล คาสโตร ณ จัตุรัสแห่งการปฏิวัติในกรุงฮาวานาเมื่อวันที่ 2 กันยายนของปีนั้น โดยมีประชาชนมาร่วมฟังปราศรัยกว่า 1 ล้านคน และ ณ ที่แห่งนั้น ฟีเดล คาสโตรก็ประกาศว่าคิวบาจะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน โดยประชาชนที่อยู่ ณ จัตุรัสต่างส่งเสียงยินดี

และทางการคิวบายังได้นำเนื้อหาในคำปราศรัยดังกล่าวมาตีพิมพ์เป็นเอกสารที่ชื่อ *แถลงการณ์ฮาวานา* ความตอนหนึ่งว่า

สมัชชาแห่งชาติของประชาชนคิวบาให้ความเห็นชอบกับนโยบายที่จะเป็นมิตรกับประชาชนทั่วโลก ยืนยันความประสงค์ที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศสังคมนิยมทั้งหลาย และนับจากนี้ไป โดยอาศัยอำนาจอธิปไตยอันสมบูรณ์และเจตจำนงอิสระ ขอแจ้งให้รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนทราบว่า เราตกลงจะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกัน ดังนั้นเราจึงขอตัดความสัมพันธ์กับรัฐบาลหุ่นเชิดในฟอรัมโซมาที่มีกองเรือที่เจ็ดคุ้มครองอยู่ (Declarations of Havana 1962, 4)

แม้จีนอาจจะไม่ทราบเรื่องดังกล่าวมาก่อนล่วงหน้า แต่เหมาเจ๋อตงก็พอใจกับคำปราศรัยของฟีเดล คาสโตรโดยกล่าวว่า “คนเคราะห์จากลาตินอเมริกาผู้นี้ดำเนินการทูตประชาชนเป็นเสียด้วย” (Huang 2007, 27) อีกทั้งการที่คิวบาระบุชัดเจนว่าจะยุติความสัมพันธ์ทางการทูตกับได้วันก็ตรงกับเงื่อนไขเบื้องต้นที่จีนใช้ในการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศต่างๆ มาตั้งแต่ ค.ศ. 1949 ทำให้ในวันที่ 28 กันยายน ค.ศ. 1960 จีนกับคิวบาจึงลงนามสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการ โจวเินไหล (Zhou Enlai) นายกรัฐมนตรีของจีนส่งสารถึงฟีเดล คาสโตรแสดงความยินดีที่ทั้งสองฝ่ายสถาปนาความสัมพันธ์ได้สำเร็จ และยังระบุด้วยว่าหากมีความจำเป็น รัฐบาลและประชาชนจีนก็ยินดีจะช่วยเหลือประชาชนคิวบาในการต่อสู้เพื่อเสรีภาพอย่างสุดกำลัง (Zhu 2003, 9) ขณะที่นิตยสาร *ปักกิ่งรีวิว* ของทางการจีนฉบับวันที่ 4 ตุลาคมของปีนั้นก็ตีพิมพ์บทความแสดงความยินดีโดยระบุว่า แม้จะอยู่ห่างไกลกัน แต่จีนกับคิวบาก็เปรียบเสมือนเพื่อน

สนิทเนื่องจากมีศัตรูเดียวกันคือลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกันและตีพิมพ์การ์ตูนที่ล้อเลียนสหรัฐอเมริกาว่าเหมือนดอน กิโฆเต (Don Quixote) ตัวละครในวรรณกรรมของสเปน ซึ่งกำลังต่อสู้กับจีนและคิวบาที่เป็นกัณฑ์ล้ม โดยเข้าใจผิดว่ากัณฑ์ล้มดังกล่าวเป็นยักษ์ (“Closed Neighbor Though...” 1960, 46-47) และในวันที่ 23 ธันวาคม ค.ศ. 1960 เซินเจี้ยน (Shen Jian) ก็เดินทางไปปฏิบัติงานเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮาวานา

ความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างจีนกับคิวบาในต้นทศวรรษ 1960

ต้นทศวรรษ 1960 ถือได้ว่าเป็นช่วงที่น้ำผึ้งพระจันทร์ในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาอย่างแท้จริง ในทางการเมืองและความมั่นคง จีนแสดงออกชัดเจนว่าสนับสนุนจุดยืนของคิวบาในการต่อต้านสหรัฐอเมริกา โดยเมื่อสหรัฐฯ บุกอ่าวหมู (The Bay of Pigs) เพื่อมุ่งโค่นล้มรัฐบาลของฟิเดล คาสโตรในกลางเดือนเมษายน ค.ศ. 1961 เซินเจี้ยนได้เน้นย้ำกับเจ้าหน้าที่ในสถานทูตให้ร่วมเป็นร่วมตายกับคิวบา (Huang 2007, 35) ขณะที่ทางการจีนได้ออกแถลงการณ์ประณามสหรัฐฯ ในวันที่ 20 เมษายน และในวันถัดมาที่กรุงปักกิ่งก็มีการระดมมวลชนกว่า 100,000 คน เพื่อแสดงพลังสนับสนุนคิวบา (Zhu 2003, 11-12) จีนระดมมวลชนอีกครั้งเพื่อตอบโต้การที่ประธานาธิบดีจอห์น เอฟ. เคนเนดี (John F. Kennedy) แห่งสหรัฐฯ สั่งปิดล้อมคิวบาในวิกฤตการณ์ขีปนาวุธช่วงปลายเดือนตุลาคม ค.ศ. 1962 โดยผิงเจิน (Peng Zhen) เลขาธิการพรรคประจำกรุงปักกิ่งได้กล่าวสุนทรพจน์ ณ มหาศาลาประชาชนซึ่งระบุว่า การคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกัน

ต่อคิวบานั้นถือเป็นการคุกคามประชาชนจีนไปด้วย (“We Stand By...” 1962, 3-4) และใน ค.ศ. 1963 ทั้งสองประเทศต่างปฏิเสธที่จะลงนามในสนธิสัญญาห้ามทดลองนิวเคลียร์ในชั้นบรรยากาศ (The Limited Nuclear Test Ban Treaty) ขณะที่สหรัฐฯ และสหภาพโซเวียตพากันลงนาม

ในทางเศรษฐกิจ จีนส่งออกสินค้าจำพวกข้าว ถั่วเหลือง น้ำมัน เนื้อสัตว์กระป๋อง เคมีภัณฑ์ และอุปกรณ์เครื่องกลไปยังคิวบา ขณะที่คิวบาส่งออกน้ำตาล นิกเกิล และทองแดงไปยังจีน มูลค่าการค้าระหว่างสองฝ่ายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 23.79 ล้านดอลลาร์สหรัฐใน ค.ศ. 1960 เป็น 222.41 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปีถัดมา (National Bureau of Statistics of China 1982, 365) และจีนกลายเป็นคู่ค้าอันดับสองของคิวบารองจากสหภาพโซเวียต นอกจากนี้จีนยังให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่คิวบาอีกด้วย โดยในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1960 จีนทำข้อตกลงให้เงินกู้แบบไม่คิดดอกเบี้ยแก่คิวบา ตั้งแต่ ค.ศ. 1961 ถึง ค.ศ. 1965 เป็นมูลค่า 246 ล้านดอลลาร์ (Cheng 1972, 126-127) และใน ค.ศ. 1965 จีนยังตกลงให้เงินกู้แก่คิวบาคิดเป็นมูลค่า 22.8 ล้านดอลลาร์ เพื่อช่วยแก้ปัญหาการขาดดุลการค้าที่คิวบามีต่อจีน (He 1991, 25) สำหรับความช่วยเหลือเพื่อมนุษยธรรมนั้น เมื่อคิวบาประสบพายุเฮอริเคนในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1963 จนเกิดความเสียหายกว่าครึ่งประเทศ จีนก็ได้ส่งสิ่งของไปช่วยเหลือคิดเป็นมูลค่า 70 ล้านดอลลาร์ โดยเป็นน้ำตาล 5,000 ตัน เนื้อหมู 3,000 ตัน และเวชภัณฑ์อื่นๆ (Zhu 2003, 12) ข้อที่น่าสังเกตก็คือ การค้าและความช่วยเหลือเหล่านี้เกิดขึ้นทั้งๆ ที่ในต้นทศวรรษ 1960 จีนเองประสบกับปัญหาขาดแคลนอาหารอันเป็นผลมาจากความล้มเหลวของนโยบายเศรษฐกิจแบบก้าวกระโดด (The Great Leap Forward)

ขณะเดียวกัน คิวบาก็ได้ตอบแทนมิตรภาพและความช่วยเหลือจากจีน โดยในต้นทศวรรษ 1960 มีการรับนักศึกษาจีน 100 กว่าคนไปศึกษาภาษาสเปนในคิวบา และยังมี การส่งครูสอนภาษาสเปนมาทำงานในจีนอีกด้วย (Xu 2003, 294) และที่สำคัญกว่านั้นก็คือ คิวบาแสดงออกชัดเจนว่าสนับสนุนให้จีนเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติแทนที่ได้หัวัน โดยตั้งแต่ ค.ศ. 1960 เป็นต้นมา คิวบาได้ลงมติสนับสนุนเมื่อมีการนำร่างมติเกี่ยวกับเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมสมัชชาใหญ่ และได้อธิบายเหตุผลอย่างชัดเจนในสุนทรพจน์ของฟีเดล คาสโตร ณ ที่นั่นเมื่อวันที่ 26 กันยายน ค.ศ. 1960 ความตอนหนึ่งว่า

จีนคิดเป็นหนึ่งในสี่ของประชากรโลก รัฐบาลใดเป็นผู้แทนที่แท้จริงของประชากรที่มากที่สุดในโลก? ไม่มีรัฐบาลใดอื่นอีกแล้วนอกจากรัฐบาลของสาธารณรัฐประชาชนจีน ทว่ายังคงมีการรักษาที่นั่งของอีกกลุ่มหนึ่งเอาไว้ในสงครามกลางเมืองที่สะกดลง เพราะมีกองเรือที่เจ็ดของสหรัฐอเมริกาเข้ามาแทรกแซงเราขอถามหน่อยเกิดว่ากองเรือของประเทศหนึ่ง แถมเป็นประเทศที่อยู่ต่างทวีป มีสิทธิอะไรมาแทรกแซงเรื่องที่เป็นกิจการภายในล้วนๆ ของจีน เราอยากฟังคำอธิบายเรื่องนี้อย่างมาก การทำเช่นนี้มีจุดประสงค์เพื่อรักษาอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ฝั่งตัวเองเอาไว้และขัดขวางการปลดแอกประเทศจีนทั้งหมด นี่คือนโยบายที่โง่และผิดกฎหมาย และเป็นเหตุผลว่าทำไมสหรัฐอเมริกาไม่ต้องการให้นำเรื่องผู้แทนของสาธารณรัฐประชาชนจีนเข้ามาอภิปรายกันที่นี่ เราขอแสดงจุดยืนอย่างชัดเจน ณ ที่นี้ว่า เราสนับสนุนการอภิปรายเรื่องดังกล่าวและสนับสนุนการให้ที่นั่งแก่ผู้แทนที่แท้จริงของประชาชนจีนในองค์การสหประชาชาติ (Deutschmann and Shnookal 2007, 183)

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาในระดับผู้นำช่วงต้นทศวรรษ 1960 ก็ดำเนินไปด้วยดีเช่นกัน ดูได้จากการเดินทางเยือนกันและกันหลายครั้ง โดยฝ่ายคิวบานั้น เซ เกวารา ในฐานะประธานธนาคารแห่งชาติเดินทางเยือนจีน เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1960 โดยได้พบปะกับเหมาเจ๋อตงและกล่าวว่า ประสบการณ์การปฏิวัติของจีนนั้นมีค่ามากสำหรับประชาชนคิวบา และการสร้างความเป็นพันธมิตรระหว่างกรรมกรกับชาวนาของจีนนั้นก็ช่วยชี้แนะแนวทางข้างหน้าสำหรับลาตินอเมริกาได้เป็นอย่างดี (“Cuban Government Economic...” 1960, 10) ต่อมาในเดือนกันยายน ค.ศ. 1961 ออสวัลโด ดอร์ติคอส ทอร์เรโด (Oswaldo Dorticos Torrado) ประธานาธิบดีของคิวบาเดินทางเยือนจีนอย่างเป็นทางการและออกแถลงการณ์ร่วมกับหลิวเส้าฉี (Liu Shaoqi) ประธานาธิบดีของจีนเพื่อต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมและผดุงสันติภาพของโลก (“Sino-Cuban Joint...” 1961, 9-11) ส่วนฟีเดล คาสโตรแม้จะยังไม่ได้เดินทางเยือนจีน แต่เขาก็ไปรับประทานอาหาร ณ สถานทูตจีนในกรุงฮาวานาเป็นประจำ (Huang 2007, 31-32) สำหรับฝ่ายจีน กัวม่อรุ่ว (Guo Moruo) รองประธานสภาผู้แทนประชาชนแห่งชาติเดินทางเยือนกรุงฮาวานาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1961 เพื่อแสดงความยินดีในโอกาสครบ 2 ปีของการปฏิวัติคิวบา ส่วนโจวเอินไหลก็พรรณนาถึงความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างสองประเทศด้วยภาษาที่โอบอ้อมว่า “สิ่งที่ได้มาง่ายนั้นไร้ค่า มิตรภาพต่างหากที่หายาก” (Zhu 2003, 13)

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1964 เมื่อหวังไยวผิงเดินทางไปรับตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮาวานาต่อจากเฉินเจี้ยน ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบายังคงเปี่ยมไปด้วยมิตรภาพ โดยเมื่อสถานทูตจีน

ประจำกรุงฮาวานาจัดงานเลี้ยงรับรองเนื่องในโอกาสวันชาติจีนเมื่อเดือนตุลาคมของปีนั้น ฟิเดล คาสโตร เซ เกวารา พร้อมกับเจ้าหน้าที่ของพรรค รัฐบาล และกองทัพของคิวบากว่า 1,300 คนได้เข้าร่วมงาน อีกทั้งโจวเอินไหลก็ตอบรับคำเชิญของทางการคิวบาเพื่อไปเยือนกรุงฮาวานาในเดือนธันวาคมของปีนั้น (Yun 1996, 84) แต่แล้วความตึงเครียดที่ก่อตัวขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายในปลายปีนั้นทำให้ต้องยกเลิกกำหนดการเยือนที่วางไว้

ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตและผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาในกลางทศวรรษ 1960

แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาจะเป็นไปด้วยดีในต้นทศวรรษ 1960 แต่มีตรรกาดังกล่าวก็ดำเนินควบคู่ไปกับปัจจัยอีกสองประการ ได้แก่ (1) การเมืองภายในของจีนที่กำลังเข้าสู่สมัยซ้ายจัด อันเกิดจากความพยายามของเหมาเจ๋อตงที่จะขับเคลื่อนการต่อสู้ทางชนชั้นภายในประเทศให้ดำเนินต่อไป หลังจากเกิดความล้มเหลวของนโยบายเศรษฐกิจแบบก้าวกระโดดที่เน้นการปลุกกระดมมวลชนเมื่อสิ้นทศวรรษ 1950 จนทำให้เขาสูญเสียการควบคุมกิจการรายวันของพรรคและรัฐให้แก่กลุ่มผู้นำที่เป็นนักปฏิบัตินิยมอย่างหลิวเส้าฉี โจวเอินไหล และเต็งเสี่ยวผิง และ (2) ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1950 โดยเหมาประณามนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับสหรัฐอเมริกาของนิกิตา ครุชเชฟ (Nikita Khrushchev) ผู้นำโซเวียตว่าเป็น “ลัทธิแก้ (revisionism)” ซึ่งทรยศต่อลัทธิสังคมนิยม ดังที่งานศึกษาของเฉินเจียน

(Chen Jian) ชี้ให้เห็นว่า การขับเคลื่อนการต่อสู้ทางชนชั้นภายในประเทศของเหมาจำเป็นต้องอาศัยนโยบายต่างประเทศที่ก้าวร้าวมาช่วยเสริมแรง (Chen 2001, 11-12) สอดคล้องกับงานศึกษาของหลี่หมิงเจียง (Li Mingjiang) ที่ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการรณรงค์มวลชนภายในประเทศจีนที่เรียกว่า “ขบวนการศึกษาลัทธิสังคมนิยม (The Socialist Education Movement)” ซึ่งเริ่มต้นในปลาย ค.ศ. 1962 กับการที่ทางการจีนเริ่มใช้โจวหารโจมตีสหภาพโซเวียตอย่างรุนแรงอีกครั้งเมื่อเข้าสู่ ค.ศ. 1963 หลังจากที่หยุดพักไปตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1960 หรือที่เขาสรุปไว้ว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างปักกิ่งกับมอสโกที่ตกต่ำลงนั้นดูจะเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อันเป็นผลมาจากสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกในเชิงอุดมการณ์ เพราะทันทีที่ภารกิจเร่งด่วนภายในประเทศคือการต่อสู้ทางชนชั้นและการป้องกันไม่ให้เกิดลัทธิแก้ จีนก็ไม่อาจเห็นด้วยกับกรอบอุดมการณ์ของโซเวียตที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับบรรดาประเทศทุนนิยมตะวันตกและการลดความเข้มงวดทางการเมืองภายในประเทศได้ สำหรับเหมามันเป็นไปไม่ได้ที่จะหาคำอธิบายเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับความแตกต่างดังกล่าว (Li 2012, 117)

ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตทำให้คิวบากลายเป็นหนึ่งในสนามของความขัดแย้งไปด้วย ทั้งนี้จีนได้โอกาสที่จะดึงคิวบาให้ออกห่างจากสหภาพโซเวียตและมาใกล้ชิดกับตนมากยิ่งขึ้น หลังจากครุชเชฟยอมอ่อนข้อให้กับสหรัฐอเมริกา โดยถอนขีปนาวุธออกจากคิวบาในปลายเดือนตุลาคม ค.ศ. 1962 จนสร้างความผิดหวังให้กับฟิเดล คาสโตร โดยบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ประชาชนรายวัน

(People's Daily) ของจีนช่วงปลายเดือนตุลาคม ต่อต้นเดือนพฤศจิกายนของปีนั้น มีเนื้อหาวิจารณ์ ครุสชอฟ โดยระบุว่า คำสัญญาของสหรัฐฯที่บอกว่า จะยุติการคุกคามคิวบาโดยแลกกับการที่ครุสชอฟ ยอมถอนขีปนาวุธนั้นเชื่อถือไม่ได้และการยอมอ่อนข้อครั้งนี้ก็ไม่ต่างจากข้อตกลงมิวนิก (The Munich Agreement) ที่สหราชอาณาจักร ยอมอ่อนข้อให้ ฮิตเลอร์เมื่อ ค.ศ. 1938 นอกจากนี้ จีนยังหันมายอมรับ ด้วยว่าคิวบากำลังเดินบนเส้นทางของลัทธิสังคมนิยม โดยบทบรรณาธิการได้ระบุว่า ประชาชนคิวบาได้ พยายามปกป้อง “มาตุภูมิสังคมนิยม” และถือเป็น “สหยาพร้อมอุดมการณ์” ของประชาชนจีน (“Defend the Cuban...” 1962, 6-7; Cheng 1972, 152)

เหมาเจ๋อตงดูเหมือนจะเชื่อว่าลึก ๆ แล้ว คิวบามีความรู้สึกต่อต้านสหภาพโซเวียต แต่ต้อง จำยอมพึ่งพาสหภาพโซเวียตในฐานะที่เป็นผู้ให้ความ ช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเป็นคู่ค้าอันดับหนึ่ง ดังที่ เขากล่าวไว้เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1964 ว่า “ลัทธิแก๊งกำลังถูกปฏิเสธจากทุกแห่ง มันถูกปฏิเสธใน โรมานีเย ไปแลนดก็ไม่ใช่ข้อยกเว้น ส่วนคิวบาก็เชื่อฟังและ ปฏิเสธอย่างละครึ่ง พวกเขาเชื่อฟังครึ่งหนึ่งเนื่องจาก ไม่อาจทำอย่างอื่นได้ เพราะพวกเขาไม่ได้ผลิตน้ำมัน หรืออาวุธ” (Schram 1974, 198) เมื่อพิจารณาคำพูดนี้ ประกอบเข้ากับการทำข้อตกลงทางเศรษฐกิจระหว่าง จีนกับคิวบาในครั้งแรกของทศวรรษ 1960 ตามที่ได้ กล่าวไปแล้วก็พอจะทำให้เห็นได้ว่า จีนพยายามใช้ เครื่องมือทางเศรษฐกิจเพื่อดึงคิวบาให้ออกห่างจาก สหภาพโซเวียตนั่นเอง และเมื่อหวังโย่วผิง (Wang Youping) จะเดินทางไปรับตำแหน่งเอกอัครราชทูตจีน ประจำกรุงฮาวานาในต้นปีนั้น เฉินอี้ รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการต่างประเทศของจีนได้เน้นย้ำกับเขาถึง

ประเด็นสำคัญที่ต้องสนใจเป็นพิเศษ ซึ่งประเด็นที่เป็น อันดับสองรองจากความสัมพันธ์ระหว่างคิวบากับจีน ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคิวบากับสหภาพโซเวียต (Yun 1996, 83)

อย่างไรก็ตาม พีเดิล คาสโตรมิได้เข้าข้างจีน อย่างที่เหมาเจ๋อตงปรารถนา แม้ว่าในส่วนลึกทั้งสอง คนจะมีความคิดเหมือนกันหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็น เรื่องที่ว่า จิตสำนึกและการอุทิศตัวของประชาชน จะทำให้การปฏิวัติสำเร็จได้โดยไม่ต้องขึ้นกับสภาพ ทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด หรือการมอง ว่าการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมผ่านการระดม มวลชนจะได้ผลดีกว่าการสั่งการตามระบบราชการ โดยอาศัยความเชี่ยวชาญของเทคโนโลยีในแครด (Cheng 2007, 100) แต่พีเดิล คาสโตรก็ตระหนักดีว่า จีน ช่วยเหลือคิวบาได้น้อยกว่าสหภาพโซเวียต ดังเช่นใน เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1963 ทั้งจีนและสหภาพโซเวียต ต่างเสนอให้เงินกู้ก้อนใหม่แก่คิวบา โดยจำนวนเงิน ของฝ่ายจีนนั้นไม่เป็นที่เปิดเผยแน่ชัด ขณะที่สหภาพ โซเวียตให้มากถึง 403 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และยังคง ซื้อน้ำตาลจากคิวบาเพิ่มในราคาที่สูงกว่าตลาดโลก อีกด้วย (Copper 1976, 34) ทำให้ในปลายเดือน เมษายนของปีนั้น เขาเดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียต เป็นเวลาเกือบ 6 สัปดาห์ ทั้ง ๆ ที่เคยบอกกับเจิงเทา เมื่อ ค.ศ. 1961 ว่าจะเยือนจีนเป็นลำดับแรก (Zeng 1997, 46)

นอกจากจะไม่เข้าข้างจีนในการกล่าวโจมตี สหภาพโซเวียตแล้ว พีเดิล คาสโตรยังพยายามเรียกร้องให้จีนและสหภาพโซเวียตกลับมาคืนดีกันเพื่อผนึก กำลังต่อต้านสหรัฐอเมริกาอีกด้วย ดังสุนทรพจน์ของ เขาในโอกาสครบรอบ 4 ปีของการปฏิวัติคิวบา เมื่อวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1963 ที่ว่า

อะไรคือความเห็นต่างกันในครอบครัวสังคมนิยม ความเห็นต่างกันอย่างเปิดเผยระหว่างสองพลังใหญ่ในค่ายสังคมนิยม? เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับเราทุกคน เพราะจักรวรรดิแยงกี้ (สหรัฐอเมริกา-ผู้วิจัย) อยู่ห่างไปแค่ 90 ไมล์ เราทุกคนกังวลใจเกี่ยวกับความเห็นที่ต่างกันอย่างนี้มาก ค่ายสังคมนิยมทั้งหมดต้องการเอกภาพและความแข็งแกร่งมากแค่ไหนในการเผชิญหน้ากับเหล่าศัตรู (“Fourth Anniversary of...” 1963)

ต่อมาเมื่อนิกิตา ครุชเชฟถูกปลดจากตำแหน่งเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตในวันที่ 15 ตุลาคม ค.ศ. 1964 โดยมีเลโอนิด เบรชเนฟ (Leonid Brezhnev) สืบทอดตำแหน่งดังกล่าว พิเดิล คาสโตรก็ยิ่งมีความหวังว่า การเปลี่ยนผู้นำ ณ กรุงมอสโกจะทำให้จีนกับสหภาพโซเวียตสามารถคืนดีกันได้ ทำให้ในเย็นวันที่ 18 ตุลาคมของปีนั้น เขาเดินทางไปพบหวังไย่วิงที่สถานทูตจีนในกรุงฮาวานาโดยไม่แจ้งล่วงหน้าและแสดงความยินดีที่จีนประสบความสำเร็จในการทดลองระเบิดนิวเคลียร์เมื่อสองวันก่อน จากนั้นก็กล่าวว่า “บัดนี้มีการเปลี่ยนผู้นำสูงสุดของสหภาพโซเวียตแล้ว จีนและสหภาพโซเวียตต่างเป็นประเทศสังคมนิยมสมควรจะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร” (Yun 1996, 87)

แม้ว่าผลการเยือนกรุงมอสโกของโจวเอินไหลเพื่อหยั่งดูท่าทีของผู้นำสหภาพโซเวียตคนใหม่เมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1964 จะไม่ได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตดีขึ้นเพราะเบรชเนฟยืนยันจะดำเนินนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับสหรัฐอเมริกาต่อไปแต่พิเดิล คาสโตรก็ยังไม่ลดละความพยายาม โดยในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1964 เขาส่งคาร์ลอส ราฟาเอล โรดริเกซ (Carlos Rafael Rodriguez) ประธานสถาบันปฏิรูปการเกษตร

ของคิวบามาเยือนจีนพร้อมกับผู้แทนของพรรคคอมมิวนิสต์ในลาตินอเมริกาอีก 8 ประเทศ ได้แก่ เม็กซิโก คอสตาริกา กัวเตมาลา ปารากวัย เวเนซุเอลา โคลอมเบีย โบลิเวีย และอาร์เจนตินา เพื่อขอให้จีนยุติการกล่าวโจมตีสหภาพโซเวียต ผลปรากฏว่าเหมาเจ๋อตงยืนยันกับโรดริเกซว่า “ที่จะให้หยุดการกล่าวโจมตีนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ วันเดียวก็ไม่ได้ หนึ่งร้อยปีก็ไม่ได้ หนึ่งพันปีก็ไม่ได้ หนึ่งหมื่นปีก็ไม่ได้” (Wang 2013, 85) ต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1965 พิเดิล คาสโตรแสดงความพยายามครั้งสุดท้ายด้วยการส่งเซ เกวารามาเยือนจีน แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จอีกเช่นกัน

หลังความล้มเหลวในภารกิจเยือนจีนของเซ เกวารา คิวบาก็เอียงเข้าหาสหภาพโซเวียตมากยิ่งขึ้นและมีท่าทีต่อจีนเปลี่ยนไปในทางลบ เห็นได้จากในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1965 คิวบาลงนามในข้อตกลงรับเงินกู้จากสหภาพโซเวียตมูลค่า 167 ล้านดอลลาร์เพื่อแก้ปัญหาการขาดดุลการค้าระหว่างสองฝ่ายที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในปีนั้น (Dominguez 1989, 68) และราอูล คาสโตรก็เดินทางไปร่วมการประชุมพรรคคอมมิวนิสต์ 19 ประเทศที่กรุงมอสโกซึ่งเริ่มขึ้นในวันที่ 1 มีนาคมของปีเดียวกัน ขณะที่จีนไม่เข้าร่วมการประชุมดังกล่าว และในวันที่ 13 มีนาคมนั่นเอง พิเดิล คาสโตรได้กล่าวสุนทรพจน์วิจารณ์จีน ณ มหาวิทยาลัยฮาวานา ความว่า

ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่การวิเคราะห์ความขัดแย้งในเชิงทฤษฎีหรือปรัชญา แต่อยู่ที่การยอมรับความจริงที่ว่า ในยามที่ต้องเผชิญหน้ากับศัตรูที่มุ่งโจมตีและในยามที่ต้องเผชิญหน้ากับศัตรูที่ก้าวร้าวขึ้นเรื่อยๆ การสร้างความแตกแยกเป็นเรื่องที่ไม่ชอบธรรม ไม่เข้าท่า และไม่มีเหตุผล ... การแตกแยกกัน

ในยามที่ต้องเผชิญหน้ากับศัตรูนั้นไม่ใช่ยุทธศาสตร์
ที่ถูกต้อง ไม่ใช่ยุทธศาสตร์ของการปฏิวัติ และไม่ใช่
ยุทธศาสตร์อันชาญฉลาด (Kenner and Petras 1970,
121)

จะเห็นได้ว่า เมื่อถึงต้น ค.ศ. 1965 ความ
ขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตได้ก่อให้เกิด
ความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบา
ขึ้นแล้วและในปีเดียวกันสถานการณ์ก็ยิ่งเลวร้ายลง
เซ เกวารา ผู้มีความสัมพันธ์อันดีกับจีนได้ถอนตัวออก
จากการเมืองคิวบาในเดือนมีนาคมของปีนั้นเพื่อไป
ทำการปฏิวัติในต่างประเทศ ขณะที่การเมืองภายใน
ของจีนก็เข้าสู่ยุคซ้ายจัดมากยิ่งขึ้น มีการแจกจ่าย
หนังสือ *คติพจน์เหมาเจ๋อตง* ซึ่งเริ่มตีพิมพ์ใน ค.ศ.
1964 ทั้งในและนอกประเทศจีนอย่างกว้างขวาง และ
ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1965 หลินเปียว (Lin Biao)
รองประธานพรรคและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
ของจีนได้เผยแพร่บทความของตนเรื่อง “ขอชัยชนะ
ของสงครามประชาชนจงอยู่ยั่งยืนนาน (Long Live
the Victory of People's War)” ซึ่งระบุว่า สหภาพ
โซเวียตได้กลายเป็นผู้รับใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมไปแล้ว
และแนวคิดของเหมาเจ๋อตงต่างหากที่เป็น “สมบัติ
ร่วมกัน” ของประชาชนผู้ปฏิวัติทั่วโลก (Lin Biao
1965) หรือเท่ากับว่าจีนแสดงออกชัดเจนว่าต้องการ
เป็นพี่เลี้ยงให้กับขบวนการปฏิวัติทั่วโลกซึ่งหมายรวม
ถึงลาตินอเมริกาด้วย และในปีนั้นผู้นำและสิ่งพิมพ์
ของจีนได้แสดงท่าทีสนับสนุนขบวนการปฏิวัติในลาติน
อเมริการวม 12 ประเทศ ได้แก่ อาร์เจนตินา โบลิเวีย
บราซิล โคลอมเบีย สาธารณรัฐโดมินิกัน กัวเตมาลา
เฮติ ฮอนดูรัส นิการากัว ปารากวัย เปรู และ
เวเนซุเอลา (Van Ness 1970, 90) หรือที่มีผู้ตั้งข้อ
สังเกตไว้ว่า

ใน ค.ศ. 1965 ไม่มีขบวนการติดอาวุธต่อต้าน
รัฐบาลในลาตินอเมริกาขบวนการใดเลยที่จะไม่ได้รับ
การรับรองอย่างน้อยเป็นนัย ๆ จากจีน ในเมื่อจีนไม่
ประสบความสำเร็จในการสถาปนาความสัมพันธ์
ทางการทูตกับประเทศใดเลยในลาตินอเมริกา ยกเว้น
คิวบา จีนก็ไม่มีอะไรจะเสียในการรับรองการปฏิวัติ
เหล่านี้ในซีกโลกอเมริกา (Van Ness 1970, 101)

แม้จะไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่านอกเหนือไป
จากการสนับสนุนทางวาจาและสิ่งพิมพ์โฆษณา
ชวนเชื่อแล้ว จีนให้การสนับสนุนขบวนการปฏิวัติใน
ลาตินอเมริกาด้านอื่น ๆ อย่างเป็นรูปธรรมเพียงใด แต่
อย่างน้อยท่าทีของจีนที่ต้องการเป็นพี่เลี้ยงให้กับการ
ปฏิวัติในภูมิภาคดังกล่าวนั้นขัดแย้งกับพิเดล คาสโตร
ซึ่งต้องการเป็นผู้นำการปฏิวัติในลาตินอเมริกา อีกทั้ง
ข้อเท็จจริงที่ว่า เมื่อถึง ค.ศ. 1965 ความขัดแย้งระหว่าง
จีนกับสหภาพโซเวียตได้ส่งผลไปยังพรรคคอมมิวนิสต์
ในลาตินอเมริกาโดยเกิดกลุ่มที่สนับสนุนจีนขึ้นใน
พรรคคอมมิวนิสต์โคลอมเบีย บราซิล ชิลี เม็กซิโก เปรู
โบลิเวีย ปารากวัย และอุรุกวัย (Van Ness 1970,
150-151; Schenkel 1970, 152) ก็ยิ่งทำให้เขาเกรง
ว่าตนเองจะถูกลดทอนสถานะการเป็นผู้นำในภูมิภาค
ดังกล่าวลงไป และอาจรวมถึงสถานะทางการเมือง
ภายในประเทศของเขาด้วย โดยในการพบนักศึกษา
คิวบาเมื่อต้นเดือนมีนาคมของปีนั้น พิเดล คาสโตร
แสดงความไม่พอใจที่จีนนำสิ่งพิมพ์โฆษณาชวนเชื่อ
เข้ามาเผยแพร่ในประเทศ (Schenkel 1970, 151-
152) และในวันที่ 14 กันยายนของปีเดียวกันเขาได้
เรียกหวงเหวินหยิว (Huang Wenyu) อุปทูตจีน
ซึ่งขณะนั้นปฏิบัติงานแทนเอกอัครราชทูตจีนประจำ
กรุงฮาวานาเข้าพบและวางสิ่งพิมพ์จีนไว้บนโต๊ะพร้อม
กับกล่าวว่า จีนกำลังหว่าน “เมล็ดพันธุ์ที่ไม่เหมาะสม”

อันเป็นพฤติกรรมที่เลวร้ายยิ่งกว่าลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกัน (Yun 1996, 89-90)

หลังจากทราบข่าวเรื่องทีพีเดล คาสโตรเรียกอุปทูตจีนเข้าพบหวังไยวผิงในฐานะเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮาวานาซึ่งขณะนั้นอยู่ที่กรุงปักกิ่งก็รีบเขียนรายงานสถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาเสนอต่อเหมาเจ๋อตง โจวเอินไหล และเฉินอี้ เมื่อผู้นำทั้งสามคนได้อ่านแล้วก็ให้คำแนะนำบางประการแก่หวังไยวผิงผู้ซึ่งสรุปคำแนะนำดังกล่าวลงในสมุดจดว่า “นโยบายที่หมาป่าเป็นใหญ่ก็อย่ามีเรื่องกับหมาจิ้งจอกจงพยายามทำให้ดีที่สุดแต่ความหวังจะริบหรี่ ถ้าไม่สุดขีดจริง ๆ ก็อย่าไปใส่ใจ หากเกิดปัญหาเมื่อไหร่ให้จัดการอย่างระมัดระวัง” (Yun 1996, 90) และจนถึงสิ้น ค.ศ. 1965 ทางกรจีนก็มิได้ออกมาตอบโต้เรื่องดังกล่าวแต่อย่างใด แต่แล้วในต้น ค.ศ. 1966 ก็เกิดข้อพิพาทใหม่ระหว่างจีนกับคิวบาว่าด้วยการค้าข้าวและพีเดล คาสโตรได้ยกทั้งสองเรื่องขึ้นมาเปิดเผยในวงกว้าง จีนก็ไม่ว่าจะอดทนกับคิวบาได้อีกต่อไป

สงครามข้าวระหว่างจีนกับคิวบาและการยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคเมื่อ ค.ศ. 1966

ชาวคิวบานิยมบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ความนิยมดังกล่าวเริ่มจากการนำข้าวมาเลี้ยงดูแรงงานนิวซีในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทั้งนี้คิวบาปลูกข้าวเองได้ไม่มากทำให้ต้องพึ่งพาการนำเข้าข้าวโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกา โดยในทศวรรษ 1930 ร้อยละ 25 ของปริมาณการนำเข้าข้าวทั้งหมดของคิวบามาจากสหรัฐฯ และเมื่อถึง ค.ศ. 1949 ก็เพิ่มสูงถึงร้อยละ 90 (Halperin 1981, 197) ปัญหาเกิดขึ้นหลังการปฏิวัติเมื่อ ค.ศ. 1959 เนื่องจากสหรัฐฯ งด

ขายข้าวแก่คิวบา และคิวบาก็พึ่งพาสหภาพโซเวียตได้เฉพาะข้าวสาลีเท่านั้น ขณะที่ราคาข้าวในตลาดโลกใน ค.ศ. 1962 สูงขึ้นกว่า ค.ศ. 1960 ถึงร้อยละ 20 อีกด้วย ทำให้รัฐบาลของพีเดล คาสโตรต้องจัดการปันส่วนข้าว โดยประชาชนแต่ละคนได้รับข้าวในปริมาณ 6 ปอนด์ต่อคนต่อเดือน (Halperin 1981, 197-198) สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1964 เมื่อองค์การรัฐอเมริกัน (The Organization of American States: OAS) มีมติคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจต่อคิวบาทำให้คิวบาไม่อาจพึ่งพาการนำเข้าข้าวจากประเทศในลาตินอเมริกาอย่างอุรุกวัยได้อีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ ตลอดครึ่งแรกของทศวรรษ 1960 จีนจึงเป็นผู้ส่งออกข้าวรายสำคัญให้แก่คิวบาแลกกับการที่คิวบาส่งออกน้ำตาลไปยังจีน และถึงแม้ว่าคิวบาจะเป็นฝ่ายขาดดุลการค้าจีนก็แก้ปัญหาด้วยการให้เงินกู้โดยไม่คิดดอกเบี้ยแก่คิวบาเพื่อชดเชยการขาดดุล แต่แล้วความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาเมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960 ก็ทำให้การค้าข้าวกลายเป็นหนึ่งในประเด็นของความขัดแย้งไปด้วย

สิ่งที่เรียกว่า “สงครามข้าว (rice war)” ระหว่างจีนกับคิวบาปะทุขึ้นเมื่อวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1966 หรือหนึ่งวันก่อนการประชุมความเป็นปึกแผ่นของประชาชนแอฟริกา เอเชีย และลาตินอเมริกา (The Afro-Asian-Latin American People's Solidarity Conference) หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “การประชุมไตรทวีป” (The Tricontinental Congress) ซึ่งจัดขึ้น ณ กรุงฮาวานา อันเป็นการประชุมผู้แทนเกือบ 600 คนจากขบวนการฝ่ายซ้ายและขบวนการชาตินิยมในลาตินอเมริกา แอฟริกา และเอเชียรวม 82 ประเทศ โดยพีเดล คาสโตรเปิดเผยว่า ตนเองได้รับรายงานจากเจ้าหน้าที่กระทรวงการค้าต่างประเทศของคิวบาว่า จีนขอปรับลดปริมาณการนำเข้าน้ำตาลจากคิวบาใน ค.ศ. 1966 จากเดิมที่คิวบาเสนอไปว่า 800,000 ตัน

และยังขอปรับลดปริมาณการส่งออกข้าวมายังคิวบาลงเกือบร้อยละ 50 จากเดิมใน ค.ศ. 1965 ซึ่งเคยอยู่ที่ 250,000 ตัน (Johnson 1970, 196; Cheng 1972, 213)

จีนออกมาตอบโต้คิวบาในวันที่ 10 มกราคม ค.ศ. 1966 ผ่าน *ประชาชนรายวัน* ซึ่งเผยแพร่บทสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศของจีนที่ให้ข้อมูลว่า ทางกรคิวบาขอให้จีนส่งข้าวให้แก่คิวบา 285,000 ตันใน ค.ศ. 1966 แต่จีนให้ได้เพียง 135,000 ตันเท่านั้น เพราะแม้จีนจะผลิตข้าวได้มากใน ค.ศ. 1965 แต่ความต้องการบริโภคข้าวในประเทศก็เพิ่มขึ้น รวมทั้งยังต้องส่งข้าวไปช่วยเหลือประเทศอื่นๆ ทั้งนี้การที่จีนเคยส่งออกข้าวมายังคิวบาใน ค.ศ. 1965 มากถึง 250,000 ตัน ก็เป็นการพิจารณาแบบปีต่อปี โดยจีนไม่เคยสัญญาว่าจะส่งข้าวในปริมาณมากเช่นนี้แก่คิวบาตลอดไปทุกปี อีกทั้งปริมาณข้าว 135,000 ตันที่จีนตกลงจะส่งให้คิวบาใน ค.ศ. 1966 ก็เป็นปริมาณเดียวกับที่เคยส่งให้ใน ค.ศ. 1964 (“Facts on Sino-Cuban...” 1966, 21-23)

หลังการตอบโต้จากจีน *แกรนมา (Granma)* ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์กระบอกเสียงของพรรคคอมมิวนิสต์คิวบาฉบับวันที่ 12 มกราคม ค.ศ. 1966 ได้เผยแพร่คำแถลงของกระทรวงการต่างประเทศของคิวบาซึ่งระบุว่า ตัวเลขที่จีนยกมานั้นไม่ถูกต้องและหากยอมตามความต้องการของจีนที่จะส่งออกข้าวมายังคิวบาเพียง 135,000 ตันใน ค.ศ. 1966 ก็จะทำให้มูลค่าการค้าระหว่างสองประเทศดิ่งลงสู่จุดต่ำสุดนับจาก ค.ศ. 1961 รวมทั้งยังก่อให้เกิดผลกระทบทางลบต่อการปันส่วนข้าวแก่ประชาชนในคิวบาอีกด้วย (“Quarterly Chronicle and...” 1966, 220) คำแถลงเช่นนี้ทำให้ในวันที่ 31 มกราคมของปีนั้น *ประชาชนรายวัน* ของทางการจีนได้ออกมาตอบโต้

คิวบาอีกครั้งโดยระบุว่า หากช่วง ค.ศ. 1963-1964 ที่จีนส่งออกข้าวไปยังคิวบาปีละ 135,000 ตันนั้นไม่ก่อให้เกิดปัญหาการปันส่วนข้าวในคิวบาแล้ว การที่จีนใน ค.ศ. 1966 จะส่งออกข้าวไปยังคิวบาในปริมาณเดียวกันจะก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าวได้อย่างไร (“Further Remarks on...” 1966, 15-16)

ปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าการที่จีนขอลดปริมาณการส่งออกข้าวไปยังคิวบาใน ค.ศ. 1966 โดยกลับไปอยู่ในระดับเดียวกับ ค.ศ. 1964 นั้นเกิดจากความต้องการบริโภคข้าวในประเทศจีนที่เพิ่มขึ้นและความจำเป็นในการส่งข้าวไปช่วยเหลือประเทศอื่นตามที่จีนอ้างจริงหรือไม่ หรือว่าเกิดจากความไม่พอใจของจีนต่อพฤติกรรมของฟิเดล คาสโตรที่เข้าข้างสหภาพโซเวียตอย่างชัดเจนใน ค.ศ. 1965 ตามที่ Johnson (1970, 167) และ Halperin (1981, 204-205) วิเคราะห์เอาไว้ แต่สิ่งหนึ่งที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดก็คือ ความไม่พอใจของจีนต่อการที่ฟิเดล คาสโตรนำประเด็นการค้าข้าวไปเปิดเผยต่อสาธารณชนดูได้จากการตอบโต้ของทางการจีนเมื่อวันที่ 10 มกราคม ค.ศ. 1966 ซึ่งระบุว่า

การเจรจาการค้าระหว่างจีนกับคิวบาเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นทุกปี และทุก ๆ ปีก็มีความเห็นที่แตกต่างกันในระหว่างการเจรจา แต่ว่าในอดีตนั้นนายกรัฐมนตรีกาสโตรไม่เคยทำเหมือนในปัจจุบัน เหตุใดอยู่ ๆ เขาต้องยกเรื่องนี้ขึ้นมาพูดเป็นพิเศษก่อนหน้าการประชุมความเป็นปึกแผ่นของประชาชนสามทวีปที่กรุงฮาวานาด้วย นี่เป็นเรื่องที่น่าคิดมาก (“Facts on Sino-Cuban...” 1966, 23)

ต่อมาเมื่อคิวบาตอบโต้จีนในประเด็นการค้าข้าวเมื่อวันที่ 12 มกราคม จีนก็ได้ตอบโต้คิวบาอีกครั้งในวันที่ 31 มกราคม ดังรายละเอียดตามที่ได้กล่าว

ไปแล้วข้างต้น โดยในคำตอบได้ดังกล่าวจีนก็ยังคงตั้งข้อสงสัยเช่นเดิมว่า

กระทรวงการต่างประเทศของคิวบาไม่ยอมตอบคำถามสำคัญ นั่นคือ เหตุใดก่อนการประชุมความเป็นปึกแผ่นของประชาชนแอฟริกา เอเชีย และลาตินอเมริกา นายกรัฐมนตรีคาสโตรจึงนำเรื่องการเจรจาการค้าระหว่างจีนกับคิวบาสำหรับ ค.ศ. 1966 ขึ้นมาเปิดเผยอย่างกะทันหันต่อสาธารณชน โดยเป็นการกระทำฝ่ายเดียวและไปปดมดเท็จ ทั้ง ๆ ที่การเจรจาดังกล่าวยังไม่เสร็จเรียบร้อย (“Further Remarks on...” 1966, 15)

การที่ฟีเดล คาสโตรนำประเด็นการค้าเข้ามาเปิดเผยในวงกว้างสร้างความไม่พอใจอย่างยิ่งให้กับจีน และทำให้ผู้นำของจีนไม่อาจใช้การอดทนอดกลั้นอันเป็นแนวปฏิบัติที่เคยให้ไว้กับหวังโยวผิง เอกอัครราชทูตจีนประจำกรุงฮาวานาเมื่อปลาย ค.ศ. 1965 ได้อีกต่อไป โดยในวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1966 รายงานข่าวของสำนักข่าวซินหัวระบุว่า ฟีเดล คาสโตรเป็นจอมโกหกและเป็นอุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบา (Cheng 1972, 214) และในเดือนนั้นเองจีนได้ตัดความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบา (Mao 1997, 38)

การกล่าวโจมตีกันและกันระหว่างจีนกับคิวบายังคงดำเนินต่อไปตลอดไตรมาสแรกของ ค.ศ. 1966 คำปราศรัยของฟีเดล คาสโตรในวันที่ 6 กุมภาพันธ์นอกจากจะโจมตีจีนเรื่องการค้าแล้วเขายังได้นำเอาอีกประเด็นหนึ่งขึ้นมาเปิดเผยต่อสาธารณะ นั่นคือ ปฏิบัติการโฆษณาชวนเชื่อของจีนบนแผ่นดินคิวบา โดยเขาระบุว่าสาเหตุที่ต้องเรียกอุปทูตจีนเข้าพบเมื่อวันที่ 14 กันยายน ค.ศ. 1965 นั้นเป็นเพราะได้รับรายงานว่าจีนกำลังแจกจ่ายสิ่งพิมพ์

ไปยังเจ้าหน้าที่ในกองทัพคิวบา เขาจึงขอให้จีนยุติการโฆษณาชวนเชื่อในคิวบาทันที แต่จีนก็ไม่ทำตามคำร้องขอและนับจากนั้นจนถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1966 จีนยังคงส่งสิ่งพิมพ์มายังคิวบาเพิ่มอีก 58,041 ฉบับ (“Castro Statement on...” 1966) ขณะที่จีนออกมาตอบได้ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ผ่าน *ประชาชนรายวัน* โดยตั้งคำถามว่า เหตุใดคิวบาจึงไม่อนุญาตให้จีนทำเช่นนั้น แต่กลับอนุญาตให้สหภาพโซเวียตเผยแพร่สิ่งพิมพ์ที่มีเนื้อหาโจมตีจีนบนแผ่นดินคิวบาได้ (“Renmin Ribao Editor’s Note ...” 1966, 13-14) ต่อมาในวันที่ 13 มีนาคม ฟีเดล คาสโตรปราศรัย ณ มหาวิทยาลัยฮาวานาโดยระบุว่า เหมาเจ๋อตงเป็น “คนโง่ผู้ชรา (senile idiot)” รวมทั้งยังแนะนำให้เหมาอ่านหนังสือ *วิภาษวิธีแห่งธรรมชาติ (The Dialectics of Nature)* ของฟรีดริช เองเงิลส์ (Friedrich Engels) เพื่อจะได้เข้าใจว่า แม้แต่ดวงอาทิตย์ก็มีวันดับ (Cheng 2007, 112) ซึ่งเป็นการวิจารณ์ลัทธิบูชาผู้นำของเหมานั่นเอง ขณะที่เหมาก็บอกกับที่ประชุมคณะกรรมการการเมืองในวันที่ 20 ของเดือนเดียวกันว่า “พวกคนทรยศและคนฝ่าเหล้ามักจะทำด้านจีนอยู่เสมอของเราจะต้องใหม่ มีสี่สัด และไม่เปราะเปื้อน คาสโตรนั้นไม่ใช่ใครอื่นนอกเสียจากคนเลวที่อยู่ในตำแหน่งสำคัญ” (Mao 1966)

ผลกระทบของการปฏิวัติวัฒนธรรมต่อความตึงเครียดระหว่างจีนกับคิวบาในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 1960

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1966 หรือ 4 เดือนหลังจากที่เกิดสงครามข้าวระหว่างจีนกับคิวบา การปฏิวัติวัฒนธรรม (The Cultural Revolution) ใน

จีนก็ปะทุขึ้นโดยเมื่อถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1967 ยามพิทักษ์แดง (The Red Guards) ซึ่งเป็นมวลชนผู้เกิดทุนอุดมการณ์ของเหมาเจ๋อตงอย่างสุดโต่งได้บุกยึดกระทรวงการต่างประเทศทำให้เงินผู้เป็นรัฐมนตรีไม่อาจควบคุมกระทรวงของตนได้อีกต่อไป ในปีเดียวกันนั้นเองได้มีการเรียกเอกอัครราชทูตจีนเกือบทั้งหมดกลับประเทศเพื่อมารับการอบรมเข้มแข็งอุดมการณ์และบางคนยังถูกไต่สวนโดยยามพิทักษ์แดงอีกด้วย สถานทูตต่างชาติหลายแห่งในกรุงปักกิ่งก็ถูกยามพิทักษ์แดงปิดล้อมและโจมตี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานทูตสหภาพโซเวียตและสถานทูตสหราชอาณาจักร ซึ่งเป็นตัวแทนของลัทธิแก๊งและลัทธิจักรวรรดินิยมตามลำดับ การปฏิวัติดังกล่าวส่งผลทางลบยิ่งขึ้นต่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับประเทศสังคมนิยมที่ใกล้ชิดกับสหภาพโซเวียตอย่างคิวบาโดยเหยาเหวินหยวน (Yao Wenyuan) ผู้นำคนสำคัญในการปฏิวัติวัฒนธรรมได้ประณามพิเคิล คาสโตรว่าเป็นพวกลัทธิแก๊ง (Kulik 2000, 444)

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาได้รับผลกระทบโดยตรงจาก “กรณีจัตุรัสแดง (The Red Square Incident)” ใน ค.ศ. 1967 กล่าวคือ ในเดือนมกราคมของปีนั้นขณะที่นักศึกษาจีนจำนวน 69 คนเดินทางจากฝรั่งเศสและฟินแลนด์โดยรถไฟเพื่อกลับมาร่วมการปฏิวัติวัฒนธรรม พวกเขาได้แหวะที่กรุงมอสโกเพื่อวางพวงหรีดที่อนุสรณ์สถานเลนินและหลุมศพของสตาลิน ณ จัตุรัสแดงจากนั้นได้ตะโกนข้อความที่อยู่ในหนังสือ *คติพจน์เหมาเจ๋อตง* และร้องเพลง *ดิ แองแตร์นาซีอองนาล (The Internationale)* ซึ่งเป็นเพลงปฏิวัติของลัทธิสังคมนิยมจึงถูกตำรวจโซเวียตเข้าทูปตีจนบาดเจ็บกว่า 30 คน ทำให้ในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ทางการจีนระดมมวลชน 100,000 คนที่โรงพลศึกษากรรมกรปักกิ่ง (Beijing Workers'

Gymnasium) เพื่อประท้วงการใช้ความรุนแรงของสหภาพโซเวียตต่อนักศึกษาจีน (Ma 2004, 168-172) โดยสำนักงานบริการเจ้าหน้าที่การทูตแห่งกรุงปักกิ่ง (Beijing Service Bureau for Diplomatic Missions) ซึ่งทำหน้าที่ให้บริการแก่นักการทูตต่างชาติได้ออกคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ชาวจีนในสังกัดไปร่วมการประท้วงด้วย

บันทึกความทรงจำของสวีอิ่ง (Xu Yichong) ผู้ทำหน้าที่ดูแลเจ้าหน้าที่ชาวจีนในสถานทูตคิวบา ณ กรุงปักกิ่งระบุว่า เมื่อออกสการ์ ปิโน ซานโตส (Oscar Pino Santos) เอกอัครราชทูตคิวบาประจำประเทศจีนทราบว่ามีเจ้าหน้าที่ชาวจีนในสถานทูตของตนไปร่วมการประท้วงต่อต้านสหภาพโซเวียต เขาก็ไม่พอใจอย่างมากและไล่เจ้าหน้าที่ชาวจีนรวม 7 คนออกจากสถานทูต แต่เจ้าหน้าที่เหล่านั้นไม่ยอมออกไปจนเจ้าหน้าที่ชาวคิวบาต้องใช้กำลังเข้าจัดการ ทั้งนี้เจ้าหน้าที่ของสำนักข่าวซินหัวสามารถถ่ายภาพการใช้ความรุนแรงที่เกิดขึ้น ณ ประตูใหญ่ของสถานทูตคิวบาเอาไว้ได้ ทำให้ในต้นเดือนมีนาคม ค.ศ. 1967 ทางการคิวบาส่งเมารู จี การ์เซีย (Mauro G. García) อธิบดีกรมประเทศสังคมนิยมและอดีตเอกอัครราชทูตประจำกรุงฮานอยมายังกรุงปักกิ่งเพื่อขอโทษจีนและให้รับตำแหน่งแทนซานโตส รวมทั้งอนุญาตให้เจ้าหน้าที่ซึ่งถูกไล่ออกกลับมาทำงานได้ตามเดิม (Xu 2014, 27-35)

จีนยังมีจุดยืนที่ตรงข้ามกับคิวบาใน ค.ศ. 1968 เมื่ออเล็กซานเดอร์ ดุบเชก (Alexander Dubcek) เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์เชโกสโลวาเกียประกาศจะสร้าง “ลัทธิสังคมนิยมที่มีใบหน้าของความเป็นมนุษย์ (socialism with a human face)” ปรับระบบเศรษฐกิจให้เป็นไปตามกลไกตลาด และให้เสรีภาพทางการเมืองแก่ประชาชนจนทำให้สหภาพ

ไซเวียตไม่พอใจและสังหารจำนวน 250,000 คน บุกกรุงปราคในวันที่ 20 สิงหาคมของปีนั้นและปลด คุกเชกออกจากตำแหน่ง จีนประกาศการบุกเขโก-สโลวะเกียอย่างรุนแรง โดยโจวเินไหลกล่าวเมื่อวันที่ 23 สิงหาคมว่า การกระทำในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นลัทธิ คลั่งชาติ (chauvinism) ของผู้นำไซเวียตที่กลายเป็น พวก “สังคมนักวรรดินิยม (social-imperialists)” และ “สังคมนาซีสต์ (social-fascists)” และจีน สนับสนุนประชาชนชาวเขโกสโลวะเกียในการต่อสู้ อย่างกล้าหาญเพื่อต่อต้านการยึดครองทางทหารของ สหภาพไซเวียต (“Chinese Government and ...” 1968, 3-4) ตรงข้ามกับพีเคล คาสโตรซึ่งแสดง ความเห็นในวันที่ 24 สิงหาคมว่าเห็นด้วยกับการ กระทำของสหภาพไซเวียตเนื่องจากการเข้า ควบคุมสถานการณ์ต่อต้านการปฏิวัติ (counter-revolutionary situation) เพื่อป้องกันไม่ให้เขโก-สโลวะเกียตกอยู่ในมือของลัทธิทุนนิยมและลัทธิ จักรวรรดินิยม (“Castro Comments on..” 1968)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างจีนกับคิวบาช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 1960 ก็คือความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ยังคงดำเนินไป อย่างต่อเนื่องแม้จะมีความตึงเครียดจนมูลค่าการค้า ระหว่างสองฝ่ายลดลงจาก 216.01 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ใน ค.ศ. 1965 เหลือ 120.37 ล้านดอลลาร์สหรัฐใน ค.ศ. 1969 (National Bureau of Statistics of China 1982, 365) แต่คิวบาก็ยังคงเป็นคู่ค้ารายใหญ่ที่สุด ของจีนในลาตินอเมริกาและเป็นตลาดส่งออกสินค้า อุปโภคบริโภคจากจีน โดยมีมูลค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ค.ศ. 1960 ถึง ค.ศ. 1973 อยู่ที่ปีละประมาณ 79 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (He 1991, 26) รวมทั้งยังมีการลงนาม ในพิธีสารการค้าประจำปีกันตามปกติจนมีข้อสังเกต จากนักวิชาการว่า เรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นมิติ

เชิงสัมฤทธิ์ผลนิยมในนโยบายต่างประเทศของทั้งสอง ฝ่าย รวมทั้งฝีมือของบรรดาเทคโนโลยีที่สามารถ ประคับประคองความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเอาไว้ได้ ท่ามกลางความตึงเครียด (Fernandez 1993, 20)

สรุป

ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับคิวบา ที่สถาปนาขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1960 มิได้เกิดจากความใกล้ชิด บนฐานของลัทธิมากซ์-เลนินเป็นทุนเดิม หากแต่เกิด จากความสอดคล้องกันของผลประโยชน์ที่ทั้งสองฝ่าย ได้รับในบริบทของสงครามเย็นเป็นสำคัญกล่าวคือ ใน มุมมองของจีนการเกิดรัฐบาลที่ต่อต้านสหรัฐอเมริกา ในคิวบาถือเป็นช่องทางสำหรับจีนที่จะสร้างฐานที่มั่น ทางทหารทูตแห่งแรกของตนในซีกโลกตะวันตกขณะที่ ในมุมมองของคิวบา จีนเป็นตลาดขนาดใหญ่ที่คิวบา สามารถนำมาทดแทนการพึ่งพิงตลาดสหรัฐฯได้ ความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายบนฐานของลัทธิมากซ์-เลนินมาเกิดขึ้นภายหลังในช่วง ค.ศ. 1961-1962 เมื่อผู้นำคิวบาประกาศว่าประเทศของตนเป็นรัฐสังคมนิยมและจีนก็รับรองสถานะรัฐสังคมนิยมของคิวบา เพื่อช่วงชิงความได้เปรียบเหนือสหภาพไซเวียต แต่ แล้วการเมืองภายในของจีนที่เดินไปสู่ยุคซ้ายจัดส่งผล ให้นโยบายต่างประเทศของจีนมีลักษณะรุนแรง ไปด้วยจนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบา เปลี่ยนจากสหายกลายเป็นศัตรูเมื่อถึงกลางทศวรรษ 1960

ความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างจีน กับคิวบาสะท้อนให้เห็นความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า “อุดมการณ์ (ideology)” ในการดำเนินนโยบาย ต่างประเทศของจีนยุคสงครามเย็นซึ่ง Levine แบ่ง อุดมการณ์ออกเป็น 2 แบบ คืออุดมการณ์ที่เป็น ทางการ (formal ideology) และอุดมการณ์ที่ไม่เป็น

ทางการ (informal ideology) อุดมการณ์แบบแรก หมายถึงลัทธิมากซ์-เลนินและความคิดเหมาเจ๋อตง ซึ่งเป็นกรอบที่ผู้นำของจีนใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนอุดมการณ์แบบหลังหมายถึงมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ความชอบ อคติ การมีใจโน้มเอียงล่วงหน้า ความเคยชิน และประพจน์ (proposition) เกี่ยวกับความเป็นจริง ซึ่งทั้งหมดนี้กลายเป็นความเชื่อและความคาดหวังของผู้นำจีนที่แฝงอยู่ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นความเชื่อที่ว่าจีนเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่และเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมมาแต่โบราณแต่ต่อมากลับถูกขยำยีจากบรรดาประเทศมหาอำนาจทำให้ผู้นำของจีนคาดหวังให้ประเทศอื่นปฏิบัติต่อจีนให้ดีขึ้นและยอมรับว่าจีนเป็นหนึ่งในประเทศมหาอำนาจที่มีสถานะใจกลาง (central position) ในกิจการโลก รวมทั้งความเชื่อที่ว่าตนมีพันธกิจในการเป็นผู้นำเชิงศีลธรรม (moral leadership) ต่อบรรดาประเทศโลกที่สามที่เคยถูกกดขี่จากเจ้าอาณานิคม (Levine 1994, 30-46)

อุดมการณ์ที่เป็นทางการอย่างลัทธิมากซ์-เลนินและความคิดเหมาเจ๋อตงมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายวิเทศสัมพันธ์ของพรรคคอมมิวนิสต์จีนมาตั้งแต่ก่อน ค.ศ. 1949 และยังคงมีความสำคัญมากขึ้นไปอีกเมื่อจีนเริ่มขัดแย้งกับสหภาพโซเวียตในปลายทศวรรษ 1950 ทั้งนี้ Levine ได้เตือนไม่ให้เรามองความขัดแย้งดังกล่าวว่าเป็นเรื่องของดินแดน อำนาจ อิทธิพล และความมั่นคงเท่านั้น เพราะแท้จริงแล้วความขัดแย้งเรื่องอุดมการณ์เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก การที่เหมาเจ๋อตงประณามครุสชอฟว่าเป็น “ลัทธิแก้” นั้นแสดงให้เห็นว่าจีนกำลังประกาศจุดยืนว่าตนเป็น

ผู้พิทักษ์ความถูกต้องของลัทธิมากซ์-เลนิน และเป็นผู้สืบทอดมรดกของการปฏิวัติต่อจากเลนินและสตาลินที่แท้จริง ซึ่งการประกาศจุดยืนดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทั้งการเมืองภายในประเทศของจีนและการดำเนินความสัมพันธ์กับขบวนการสังคมนิยมทั่วโลก เขายังตั้งข้อสังเกตด้วยว่า การทำเช่นนั้นของเหมา ก็เหมือนกับจีนในยุคราชวงศ์ที่จักรพรรดิต้องแสดงบทบาทเป็นผู้ให้นิยามและปกป้องหลักปฏิบัติอันถูกต้องทางการเมืองที่เป็นสากล (universalist political orthodoxy) (Levine 1994, 40) ซึ่งเท่ากับเป็นอุดมการณ์แบบไม่เป็นทางการที่แฝงอยู่ในความคิดของผู้นำจีนนั่นเอง

อุดมการณ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับคิวบาในแง่ที่ว่าหลังวิกฤตการณ์ขีปนาวุธคิวบาใน ค.ศ. 1962 จีนพยายามใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจเพื่อจูงใจให้คิวบาเห็นด้วยกับตนและประณามสหภาพโซเวียต แต่คิวบาก็กลับเรียกร้องให้จีนปรับปรุงความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตและยุติการแจกจ่ายสิ่งพิมพ์โฆษณาชวนเชื่อที่โจมตีสหภาพโซเวียตในคิวบา จีนจึงมองว่าคิวบาไม่ได้แสดงจุดยืนที่ “ถูกต้อง” ในการปกป้องลัทธิมากซ์-เลนินในฐานะหลักปฏิบัติอันถูกต้องทางการเมืองที่เป็นสากลและแม้คิวบาจะมีได้เป็นภัยคุกคามความมั่นคงของจีนในเชิงกายภาพ แต่การแสดงจุดยืนที่ “ไม่ถูกต้อง” ทางอุดมการณ์ของคิวบาก็ถือว่าเพียงพอแล้วที่จะทำให้จีนยุติความสัมพันธ์ในระดับพรรคต่อพรรคกับคิวบา ต้องรอจนถึงต้นทศวรรษ 1980 เมื่อจีนในยุคของเติ้งเสี่ยวผิงเลิกผูกขาดการตีความลัทธิมากซ์-เลนินและเริ่มปรับปรุงความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต การฟื้นฟูความสัมพันธ์ในระดับพรรคกับคิวบาจึงเกิดขึ้นได้ใน ค.ศ. 1988

References

- Benton, Gregor. 2007. *Chinese Migrants and Internationalism: Forgotten Histories, 1917-1945*. Oxon: Routledge.
- “Castro Comments on Czechoslovak Crisis, August 24, 1968.” 1968. Castro Speech Database. Accessed March 19, 2017. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1968/19680824.html>.
- Castro, Fidel, and Ignacio Ramonet. 2008. *My Life: A Spoken Autobiography*. Translated by Andrew Hurley. New York: Scribner.
- “Castro Statement on Cuban-CPR Relations, February 6, 1966.” 1966. Castro Speech Database. Accessed March 9, 2017. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1966/19660206.html>.
- Chen Jian. 2001. *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Cheng, Peter. 1972. *A Chronology of the People's Republic of China from October 1, 1949*. Totowa, NJ: Littlefield, Adam & Co.
- Cheng, Yinghong. 2007. “Sino-Cuban Relations during the Early Years of the Castro Regime, 1959-1966.” *Journal of Cold War Studies* 9(3): 78-114.
- “Chinese Government and People Strongly Condemn Soviet Revisionist Clique's Armed Occupation of Czechoslovakia.” 1968. *Peking Review*, August 23 (supplement), 3-4.
- “Closed Neighbor Though Separated by Oceans.” 1960. *Peking Review*, October 4, 46-47.
- Copper, John Franklin. 1976. *China's Foreign Aid: An Instrument of Peking's Foreign Policy*. Lexington, MA: Lexington Books.
- “Cuban Government Economic Mission in China.” 1960. *Peking Review*, November 22, 10.
- Declarations of Havana*. 1962. Peking: Foreign Languages Press.
- “Defend the Cuban Revolution.” 1962. *Peking Review*, November 2, 6-7.
- Deutschmann, David, and Deborah Shnookal, eds. 2007. *Fidel Castro Reader*. Melbourne: Ocean Press.

- Domínguez, Jorge I. 1989. *To Make a World Safe for Revolution: Cuba's Foreign Policy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- "Facts on Sino-Cuban Trade." 1966. *Peking Review*, January 14, 21-23.
- Fernandez, Damian J. 1993. "Cuba's Relations with China: Economic Pragmatism and Political Fluctuation." In *Cuba's Ties to a Changing World*, edited by Donna Rich Kaplowitz, 17-31. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- "Fourth Anniversary of the Cuban Revolution, January 2, 1963." 1963. Castro Speech Database. Accessed February 20, 2017. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1963/19630102.html>.
- "Further Remarks on the Sino-Cuban Trade Question." 1966. *Peking Review*, February 4, 15-16.
- Halperin, Maurice. 1981. *The Taming of Fidel Castro*. Berkeley, CA: University of California Press.
- He Li. 1991. *Sino-Latin American Economic Relations*. New York: Praeger.
- Huang Zhiliang. 2007. *Zhongla Jianjiao Shi*. [History of the Establishments of Diplomatic Relations between China and Latin American Countries]. Shanghai: Shanghai Lexicographical Press. (in Chinese)
- Johnson, Cecil. 1970. *Communist China & Latin America 1959-1967*. New York & London: Columbia University Press.
- Kenner, Martin, and James Petras, eds. 1970. *Fidel Castro Speaks*. London: Allen Lane.
- Kulik, Boris T. 2000. *Sovetsko-Kitaiskii Raskol: Prichiny I Posledstviia*. [The Sino-Soviet Schism: Reasons and Consequences]. Moscow: Russian Academy of Sciences. (in Russian). Cited in Friedman, Jeremy. 2015. *Shadow Cold War: The Sino-Soviet Competition for the Third World*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Lai, Walton Look. 1999. "The Caribbean." In *The Encyclopedia of the Chinese Overseas*, edited by Lynne Pan, 248-253. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Levine, Steven I. 1994. "Perception and Ideology in Chinese Foreign Policy." In *Chinese Foreign Policy: Theory and Practice*, edited by Thomas W. Robinson and David Shambaugh, 30-46. Oxford: Clarendon Press.

- Li Mingjiang. 2012. *Mao's China and the Sino-Soviet Split: Ideological Dilemma*. London: Routledge.
- Lin Biao. 1965. "Long Live the Victory of People's War (September 3, 1965)." Lin Biao Reference Archive. Accessed March 8, 2017. https://www.marxists.org/reference/archive/lin-biao/1965/09/peoples_war/index.htm.
- López, Kathleen. 2013. *Chinese Cubans: A Transnational History*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Ma Jisen. 2004. *The Cultural Revolution in the Foreign Ministry of China*. Hong Kong: University of Hong Kong Press.
- Mao Tse-tung. 1966. "Talk at The Enlarged Meeting of The Political Bureau, March 20, 1966." In *Selected Works of Mao Tse-tung Vol. IX*. Accessed February 3, 2017. https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_55.htm.
- Mao Xianglin. 1997. "Zhongguo he Guba Guanxi de Huigu yu Qianzhan." [Sino-Cuban Relations: Retrospect and Prospect]. *Latin American Studies* 2: 35-39. (in Chinese)
- Mao Zedong. 1998. *On Diplomacy*. Beijing: Foreign Languages Press.
- National Bureau of Statistics of China, ed. 1982. *Zhongguo Tongji Nianjian 1981*. [China's Statistical Yearbook 1981]. Hong Kong: Economic Information and Agency. (in Chinese)
- "Quarterly Chronicle and Documentation." 1966. *The China Quarterly* 26(April-June): 220.
- "Renmin Ribao Editor's Note on Prime Minister Castro's Anti-China Statement." 1966. *Peking Review*, February 25, 13-14.
- Schenkel, Peter. 1970. Cuban Relations with the Communist World. In *The Soviet Union and Latin America*, edited by J. Gregory Oswald and Anthony J. Strover, 146-158. New York: Praeger Publishers.
- Schram, Stuart, ed. 1974. *Chairman Mao Talks to the People: Talks and Letters: 1956-1971*. Translated by John Chinnery and Tiejun. New York: Pantheon Books.
- Shih, Chih-yu. 1993. *China's Just World: The Morality of Chinese Foreign Policy*. London: Lynne Rienner.

"Sino-Cuban Joint Communique." 1961. *Peking Review*, October 6, 9-11.

Triana, Mauro García, and Pedro Eng Herrera. 2009. *The Chinese in Cuba, 1847- Now*. Edited and translated by Gregor Benton. Lanham: Lexington Books.

Van Ness, Peter. 1970. *Revolution and Chinese Foreign Policy: Peking's Support for Wars of National Liberation*. Berkeley, CA: University of California Press.

Wang Jiarui, ed. 2013. *Zhongguo Gongchandang Duiwai Jiaowang Jiushinian*. [Ninety Years of Foreign Relations of the Communist Party of China]. Beijing: Contemporary World Press. (in Chinese)

Wang, Yu San. 1990. "The Republic of China's Relations with Latin America." In *Foreign Policy of the Republic of China on Taiwan: An Unorthodox Approach*, edited by Yu San Wang, 155-178. New York: Praeger.

"We Stand By Cuba." 1962. *Peking Review*, November 2, 3-4.

Wu Xiuquan. 1991. *Huiyi yu Huainian*. [Reminiscences and Memories]. Beijing: Central Party School Press. (in Chinese)

Xu Shicheng. 2003. *Guba*. [Cuba]. Beijing: Social Science and Document Press. (in Chinese)

Xu Yichong. 2014. *Wo yu Kasiteluo*. [I and Castro]. Beijing: Oriental Press. (in Chinese)

Yun Shui. 1996. *Chushi Qiguoshi: Jiangjun Dashi Wang Youping*. [History of Diplomatic Life in Seven Countries: General Ambassador Wang Youping]. Beijing: World Knowledge Press. (in Chinese)

Zeng Tao. 1997. *Waijiao Shengya Shiqinian*. [Seventeen Years of Diplomatic Life]. Nanjing: Jiangsu People's Press. (in Chinese)

Zhu Xiangzhong. 2003. *Zai Lamei Renzhi de Suiye*. [My Tenure of Office in Latin America]. Beijing: World Knowledge Press. (in Chinese)